

IRAANI IDEOLOOGIAST JA GEOPOLIITIKAST LÄBI AJALOO NING SELLE MÕJUST IRAAGILE

Holger Mölder, Vladimir Sazonov, René Värk

Sissejuhatus

Ajaloolisi arenguid Pärsia lahe piirkonnas, kus tänapäeval asuvad naaberriigid Iraak ja Iraan, on kestvalt mõjutanud kahe suure rahva – pärslaste ja araablaste – rivaliteet. Kuigi Tigriise ja Eufrati jõgede vahelist paikkonda (Mesopotaamiat) loetakse inimtsivilisatsiooni hälliks, kus üksteise järel tekkisid Sumeri, Akkadi, Babüloonia ja Assüüria tsivilisatsioonid, on nüüdisaegne (alles 1932. aastal iseseisvunud) Iraak riigina veel väga noor. Iraan, iidsete ajalooliste traditsioonidega põline riik, on jõuliselt mõjutanud ka Iraagi alade arengut, mis olid pikalt mitmete Iraani riikide võimu all (Meedia¹, Teispiidid-Ahhemeniidid, Partia impeerium, Sassaniidid), kuni 7. saj keskel pKr jõudsid sinna araablased (alguses Omaijaadide kalifaat pealinnaga Damaskuses, Süürias) ja hiljem tekkis Bagdadi (ehk Abbassiidide) kalifaat (750–1258). Viimane oli kuni türklaste vallutusteni Kairo ja Damaskuse kõrval üks kõige olulisemaid araabia kultuuri keskusi. Sellest ajast peale on piirkonna julgeolekut varjutanud araablaste ja pärslaste konkurents.

Analüüsides sündmuste kulgu Iraagis, ei saa unustada tema mõjukat naabrit. Ei ole kahtlust, et Iraani juhid (alguses absoluutne võimukandja ja „kuningate kuningas” ehk keisrivõimuga šahh ning pärast šahhi kukutamist 1979. aastal võimule tulnud islamistid) taotlevad „esimese viiuli” staatust Lähis- ja Kesk-Ida regioonis, soovides tõsta Iraani piirkonna valitsevaks suurjõuks. Lisaks Iraani-Iraagi pikaajalisele poliitilisele ja regionaalsele vastuolule, šiitide ja sunniitide usulisele konfliktile, araablaste ja pärslaste vahelistele etnilistele tülidele, piirivaidlustele ja majanduslikele ajenditele (riigi piirialad hõlmavad ka olulisi naftaleiukohti) oli Iraani-Iraagi sõja

¹ Esimene kindel teadaolev iraanlaste rajatud riik oli Meedia kuningriik Lääne-Iraani aladel umbes 9.–8. sajandil eKr. Iraani päritolu meedialased vallutasid Lääne-Iraani ning ka pärslased sattusid nende võimu alla (vt nt **Олмстед, А. К.** 2012. История Персидской империи. Москва: Центрполиграф, с. 48–53).

(1980–1988) üks põhjusi kindlasti ka asjaolu, et nii Iraagi liider Saddam Hussein (president 1979–2003) kui ka Iraani juhtkond soovisid tugevdada oma riikide positsioone Lähis-Idas.

Alad, kus tänapäeval laiuvad Iraan ja Iraak, on paljude traditsioonide kokkupõrke koht ning sadade erinevate kultuuride, hõimude ja usundite sulam. Näiteks on Iraani muistne silmapaistvalt omapärane kunst olnud tooniandev Lähis- ja Kesk-Ida kultuuri edenemises ja on seda tänapäevani.² Iraani mõjutusi võib leida nii islamis, judaismis kui ka kristlikus maailmapildis. Iraani riiklik ideoloogia ja kuningavõim ulatub oma juurtega veel aega, mil Lähis-Idas hakkasid tekkima esimesed ürgsed tsivilisatsioonid Sumeris, Egiptuses, Induse orus ja Loode-Iraani aladel asuvas Elamis³, rajati esimesed linnad ja alles seejärel hakkas arenema riiklus.

Kui aga rääkida Iraani geopoliitikast ajaloolises perspektiivis, siis tasuks pidada silmas, et Iraan on läbi ajaloo olnud Lähis-Ida üks suurimaid, mõjuvõimsamaid ja püsivamaid riike, mille kultuur, poliitika ja ideoloogia on alati avaldanud suurt mõju mitte ainult Idamaadele, aga ka laiemalt. Näiteks Ahhemeniidide impeerium⁴, mis umbes 500. aastal eKr oli maailma suurim ja sõjaliselt võimsaim impeerium või Sassaniidide suurriik (3.–7. sajandil pKr), mis oma vägevuselt oli võrdne Rooma impeeriumiga ja teatud aegadel isegi viimasest sõjaliselt võimsam (näiteks kuningas Šapur I ajal, 3. sajandi keskpaigas pKr).

Ka tänapäeval on Iraan arvestatav regionaalne suurriik, mille rolli piirkondlike suhete kujunemisel oleks rumal alahinnata. Iraani mõju võib tänapäeval märgata Iraagis ja Süürias, šiitlikes kogukondades Liibanonis, Bahreinis, Jeemenis ning mitmes teises Lähis-Ida ja Kesk-Ida riigis. Viimasel ajal on rahvusvahelise kogukonna meeli ärevil hoidnud kasvav oht, et Iraan võib omandada tuumarelva. See meenutab väga Iraagi olukorda 2003. aastal,

² Vt nt **Lukonin, V.** 1986. Kunst des alten Iran. Leipzig, E. A. Seemann.

³ Elami kohta vt **Sazonov, V.** 2013. Elami ja Ahhemeniidide-aegse Iraani aja- ja usundiloost, 1. osa. Kirik ja Teoloogia, 12. aprill 2013. <<http://kjt.ee/2013/04/elami-ja-ahhemeniidide-aegse-iraani-aja-ja-usundiloost-1-osa>>, (19.08.2013); **Sazonov, V.** 2013. Elami ja Ahhemeniidide-aegse Iraani aja- ja usundiloost, 2. osa. Kirik ja Teoloogia, 19. aprill 2013. <<http://kjt.ee/2013/04/elami-ja-ahhemeniidide-aegse-iraani-aja-ja-usundiloost-2-osa>>, (19.08.2013); **Sazonov, V.** 2012. Helde Isanda Maa. Muistne Elam III eelkristlikul aastatuhandel. –Horisont, 6, lk 24–30; **Carter, E., Stolper, M. W.** 1984. Elam: Surveys of Political History and Archaeology. Berkeley: University of California Press.

⁴ **Дандамаев, М.А.** 1985. Политическая история Ахеменидской Державы. Москва: Наука; **Kuhrt, A.** 2010. The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period. London: Routledge; **Wiesehöfer, J.** 2005. Das Antike Persien: Von 550 v. Chr. bis 650 n. Chr. Düsseldorf: Albatros.

kui väidetavat massihävitusrelvade omamist kasutati sõjalise interventsiooni ajendina.

Iraani mõju naaberriigile Iraagile on oluline, kuna Iraagi elanikkonnast moodustavad enamuse nagu Iraaniski šiiidid, kes on põhiliselt koondunud riigi lõunapiirkonda. Iraagis asuvad šiiitliku islami pühad linnad Najaf ja Karbala. Kahe riigi vaimulikkonna vahel on tihedad suhted. Iraagi šiiitliku usujuhtkonna paljud prominentsed liikmed, sh suurajatolla Abu al-Qasim al-Khoei (1899–1992) ja tänane liider suurajatolla Ali al-Husayni al-Sistani (1930), on pärit Iraanist, kus nad said ka oma vaimuliku hariduse. Paljud nüüdisaegse Iraagi šiiitlikud liidrid Iraagi Islamirevolutsiooni Ülemnõukogust (SCIRI) ja Islami Dawa parteist (kuhu kuulub peaminister Nouri al-Maliki, kes elas 1982–1990 eksilis Iraanis) leidsid Saddam Husseini režiimi ajal toetust Teheranist. Eestikeelne lähem Iraagi-Iraani suhete käsitus on alles ilmumata.⁵ Selle artikli autorid loodavad innustada Eesti teadlasi teemat süvitsi analüüsima ja seda lünka täitma.

Iraani riiklikust ideoloogiast ning selle tekkest ja päritolust

Selleks, et paremini mõista Iraani poliitikat, ideoloogiat ja iraanlasi, peab tundma selle riigi ja rahva minevikku⁶, mis on väga kirju, rikas ja keeruline.

Iraanlastel ei ole kadunud „suurriiklik mõtlemine”. Nad tunnetavad ennast siiani suurriigi kodanikena nagu Ahhemeniidide, Sassaniidide või Safaviidide ajastutel. Vaatamata sellele, et enamik neist on usklikud šii moslemid, on iraanlaste üheks olulisemaks rahvusidentiteedi kujundajaks nende rahvuseepos *Šâh-nâme* ehk „Kuningate raamat”.⁷

Ahhemeniidide impeeriumi hiilgeajal (5. sajandi alguses eKr) suutsid pärslased kontrollida peale Iraani, Mesopotaamia, Pakistani ja Afganistani alade ka Traakiat, Makedooniat, Küprost, Egeuse saari, Egiptust, Türgit, Süüriat, Palestiinat ja mõningaid India läänepoolseid alasid. See oli aeg, mil Iraanis tekkis imperiaalne mõtlemisviis ja rajati Ahhemeniidide impeerium. Hakkas arenema riiklik ideoloogia ning kujunes välja riiklik propaganda ja

⁵ Väga mahuka uurimuse on vene keeles kirjutanud Arif Alijev, kes vaatleb Iraagi-Iraani suhteid ning nende konflikte muistsetest aegadest tänapäevani. **Алиев, А.** 2002. *Иран vs Ирак: История и современность*. Москва: Издательство Московского Университета.

⁶ Vt nt **Sazonov, V.** 2011. Tänapäeva iraanlased ja muistne kultuuripärand. *Postimees: Kultuur*, 24.10.2011, lk 7.

⁷ **Sazonov, V.** 2012. Mõningaid täheldusi Iraani kultuuriloost ja ideoloogiast. *Maailma Vaade*, 16. <http://www.maailmavaade.ee/?d=iraan_0312>, (17.11.2013).

selle mehhanismid.⁸ Seega on Iraani ideoloogia ja propaganda tavad rohkem kui 2500 aastat vanad ning ka tänapäeva Iraani ideoloogia toetub paljuski muistsele pärandile, kuigi nüüd on tegemist islamiriigiga.

Ahhemeniidide⁹ dünastia tuntuim esindaja oli Dareios I (522–486 eKr). Ta oli vägev vallutaja, reformaator, aga ka pärsia ametliku propaganda-aparaadi tähtsamaid eestvedajaid. Propagandistlikke võtteid ja suurkuningluse ideoloogia elemente õppisid pärslased Assüüria, Babüloonia ja Urartu impeeriumite, aga ka Elami valitsejatel. Iraanlaste imperialistlikku mõtteviisi kujundasid erinevad tegurid.

Üks neist oli kauaaegne vasallisõltuvus suurriikidest (nagu Assüüria või Meedia¹⁰), iseäranis mõjuvõimsast Uus-Assüüria impeeriumist (9.–7. sajandil eKr)¹¹, mille eesotsas oli piiramatu võimuga despootlik kuningas-väejuht, kes ühtlasi pretendeeris nii universumi valitseja, päikesejumala ja kangelase kui ka jumalate asehalduri staatusele maa peal¹².

Usurpaatorina katsus Dareios I oma võimu tugevdada, kuna ta positsioon pärast võimu haaramist riigis oli vägagi ebakindel. Esiteks surus ta sõjaliselt maha kõik mässulised. Teiseks kõrvaldas ta edukalt kõik võimalikud konkurendid. Kolmandaks abiellus ta Ahhemeniidide impeeriumi rajaja Kyros II tütre Atossaga. Propagandistlikel kaalutlustel lasi Dareios koostada

⁸ Propaganda kohta muisthes Lähis-Idas ja Pärsias vt **Sazonov, V.** 2008. Kuninglik propaganda Kesk-Assüüria suurriigis 1365–1208 e. Kr. valitsejate tiitlite näol. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 4, lk. 5–15; **Larsen, M. T.** (ed.). 1979, Power and Propaganda: A Symposium on Ancient Empires. Copenhagen: Akademisk Forlag; **Barjamovic, G.** 2012. Propaganda and practice in Assyrian and Persian imperial culture. – P. F. Bang, D. Kolodziejczyk (eds.). Universal Empire: A Comparative Approach to Imperial Culture and Representation in Eurasian History. Cambridge: Cambridge University Press, 43–59; **Garelli, P.** 1982. La propaganda royale assyrienne. – Akkadika, p. 27.

⁹ Ahhemeniidide kohta vt **Dandamaev, M. A.** 1989. A Political History of the Achaemenid Empire. Leiden: Brill.

¹⁰ Osa autoreid arvavad, et Meediat kui suurriiki ei ole kunagi eksisteerinud. Nad oletavad, et see on kreeka autorite väljamõeldis ning meedlaste asemel tuleks neid rahvad nimetada hoopis lääne- või põhjairaanlasteks. Vt nt **Rollinger R.** 2005. Das Phantom des Medischen ‘Großreiches’ und die Behistun-Inschrift. – E. Dąbrowa (ed.). Ancient Iran and its Neighbours. Krakow: Jagiellonian University Press, pp. 11–29.

¹¹ **Yamada, S.** 2000. The Construction of the Assyrian Empire: A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859–824 BC) relating to His Campaigns to the West. Brill: Leiden; vt **Sazonov, V.** 2006. Arad-Ahhešu kiri Aššurbanipalile. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 1, lk 80–87.

¹² Uus-Assüüria ideoloogia ja kuningavõimu kohta vt **Tadmor, H.** 1981. History and Ideology in the Assyrian Royal Inscriptions. – F. M. Fales (ed.). Assyrian Royal Inscriptions: New Horizons in Literary, Ideological and Historical Analysis. Papers of a Symposium Held in Catona (Siena), June 26–28, 1980. Roma: Istituto per l’Oriente, pp. 13–33.

hiigelsuure bareljeefi¹³ koos kolmekeelse (akkadi, vana-pärsia ja elami) *Behistuni raidkirjaga*¹⁴.

Bisitun ehk Behistun paikneb tänapäeva Lääne-Iraani aladel, täpsemalt Kermanšahist Hamadani viival teel.¹⁵ Tuntud Behistuni mäel on üle 100 meetri kõrgusel kivisse raiutud Dareios I bareljeef koos võimsa raidkirjaga, mida erialakirjanduses nimetatakse *Behistuni raidkirjaks*.¹⁶ See on monumentaalne ja kaugele paistev muistis kõrgusega 7 meetrit ja laiusega 22 meetrit. Bareljeefi keskse isikuna on kujutatud kuningat, keda näidatakse jumala Ahura Mazda¹⁷ kaitse all olevana. Kuningat on kujutatud loomulikus suuruses, krooniga peas, ning tema parem käsi on palves pööratud jumal Ahura Mazda poole, mis näitab kuninga jumalakartlikkust; vasaku käega toetub ta aga vibu peale. Kuninga ees seisavad üheksa kuningat ja klannijuhti, kelle käed on kinni seotud ja kaelas on nõör. Dareios I seisab kümnenda kuninga surnukeha peal.¹⁸ Selles ülimalt propagandistlikus raidkirjas loetleb Dareios I oma esivanemaid alates Ahhemenist, poolmüütilisest Ahhemeniidide dünastia rajajast.¹⁹ Behistuni raidkirja I tulp käsitleb Dareios I valitsemisele eelnenud aastaid ja tema valitsemise algust (aasta 522 eKr).

Raidkirja read 1–11 selgitavad Dareiose titulatuuri ja genealoogiat. Ta toonitab oma pärinemist Ahhemeniidide kuninglikust suguvõsast, mis valitses Pärsias juba ammu. Lähis-Ida vallutanud Kyros II (558–530) ja tema poeg Kambyses (530–522), kes vallutas 525. aastal eKr Egiptuse, olid lausa suursuguvõsast ja kuulusid Teispiidide suguvõssa²⁰. Kuna Dareios I ei maini aga Kyrost ega Kambyses oma suguvõsa liikmetena, küll aga Ahhemeni oma esiisana, võib järeldada, et ta ei olnud nende lähedane sugulane, vaid

¹³ Pärsia bareljeefide kohta vt **Ставиский, Б. Я., Яценко, С. А.** 2002. Искусство и культура древних иранцев. Москва: РГГУ, с. 88–90.

¹⁴ **Schmitt, R.** 1991. The Bisitun Inscriptions of Darius the Great: Old Persian Text. London: School of Oriental and African Studies, p. 49.

¹⁵ Vt **Sazonov, V.** 2012. Behistuni raidkirja I tulp. – Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat, lk 27–44.

¹⁶ **Sazonov, V.** 2011. Behistuni – muistsete pärslaste suurim tekst. – Horisont, 3, lk 48–53.

¹⁷ Ahura Mazda on vana-pärsia religiooni peajumal ja zoroastrismis jumal, kes on loonud maailma. Ahura Mazdal on zoroastrismis eriti tähtis roll, kus ta kannab nimesid „Hea Mõte”, „Tark Valitseja” jt.

¹⁸ **Дандамаев** 1985, с. 98–103; **Олмстед** 2012, с. 137–139.

¹⁹ Old Persian Texts, Darius I, Behistun. <<http://www.avesta.org/op/op.htm#db1>>, (9.03.2014).

²⁰ **Rollinger, R.** 2014. Das teispidisch-achaimenidische Großreich. Ein ‘Imperium’ avant la lettre? – M. Gehler u. R. Rollinger (Hg.), Imperien in der Weltgeschichte. Epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche, 2 Bände, Wiesbaden, S. 149–192.

kuulus Ahhemeniidide kõrvalharusse, olles ühe teise Ahhemeniidi suguvõsa esinedaja Hystaspese poeg ja Arsamese lapselaps.²¹

Raidkirja alguses (read 1–2) loetleb Dareios I suuremas osas Mesopotamia päritolu tiitleid. Raidkirja esimeses kahes reas on Dareios I esitanud oma põlvnemisliini. Dareios kirjutab: „Mina olen Darayavauš, suurkuningas, kuningate kuningas, Pärsia (Parsa) kuningas, maade kuningas, Hystaspese poeg, Arsamese poeg, Ahhemeniid”.²²

Dareios I nimetab ennast suurkuningaks ja (kõikide) kuningate kuningaks, võttes need tiitli nimetused üle Assüüria ja Babüloonia valitsejatele. Iraani (tervikuna) iseloomustavad rohked laenu Assüüria ja Babüloonia kultuuridest.²³

Niisiis, *Behistuni raidkiri* on kahtlemata üks kõige esimesi ja tähtsamaid tekste Iraani riikliku ideoloogia kujunemise seisukohast. Ahhemeniidide kuninglikkusele on apelleerinud hiljem nii mitmedki Iraani valitsejad. Dareios soovis olla pantokraator ehk kõiksuse valitseja, kuningate kuningas, nagu olid ta eelkäijad Assüürias ja Babüloonias ning ka Kyros II. Pantokraatori motiiv esineb ka Vanas ja Uues Testamendis ning Koraanis. Näiteks Vanas Testamendi *Taanieli raamatus* on kirjas: „Sina, kuningas, oled kuningate kuningas, kellele taeva Jumal on andnud kuningriigi, võimu, vägevuse ja au”.²⁴ Võimalik, et see sarnasus on siin juhuslik, kuid tõenäoliselt võib nii Vana Testamendi kui Koraani puhul eeldada, et tegu on Vana-Lähis-Ida (ja miks mitte just Pärsia) mõjudega.

Koraanist aga leiame sellise huvitava lõigu: „Kiitus Jumalale, maailmade Isandale, armulisele, heldele, viimse kohtupäeva kuningale”.²⁵ Siin torkab silma ilmne analoogia. Pärsia zoroastriidide jumal Ahura Mazda oli samuti kõiksuse valitseja, kõikvõimas looja, mis sarnaneb näidetega kristlikust ja judaistlikust pärimusest, nt ladina keeles nimetati kritslikut Jumalat *Deus* ja heebrea keeles *Adonai*.²⁶

²¹ Schmitt 1991, p. 37; Дандамаяев 1985, с. 81–82.

²² *Ibid.*, read 1–2.

²³ Dalley, S. 1998. Occasions and Opportunities: 2. Persian, Greek, and Parthian Overlords. – S. Dalley (ed). *The Legacy of Mesopotamia*. Oxford: Oxford University Press, p. 28.

²⁴ Tn 2:37.

²⁵ Koraan. 2007. Koraani tähendused on eesti keelde tõlkinud Haljand Udum, toimetanud ja saatesõna kirjutanud Amar Annus, kommentaarid ja järele sõna kirjutanud Jaan Lahe. Tallinn: Avita, lk 14.

²⁶ Adonai kohta vt Jenni E., Westermann C. (Hrsg.). 1976. *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. München/Zürich: Chr. Kaiser/Theologischer Verlag, S. 34–38; JhvH kui jumalate kuninga kohta vt Schmidt, W. H. 1966. *Königtum Gottes in Ugarit und Israel: Zur Herkunft der Königsprädikation Jahwes*. 2. Aufl., Berlin: Alfred Töpelmann, S. 85–91.

Allāh esineb Koraani lõpus lõigus „palves lugemiseks Koraani lõpetamisel” kui „kõikide maade isand”.²⁷ See on universalistlik epiteet. Kui vaatame Dareios I Persepolise raidkirju (nagu näiteks raidkiri Dpe), siis Dareios I kohta öeldakse seal *xšāyaθiya dahyunām tayaišām parunām*, mida iranist Rüdiger Schmitt tõlgib kui „König der Länder, der vielen” (eesti keeles „maade kuningas, paljude (kuningas)”).²⁸

Susa raidkirjas DsD kasutab Dareios I järgmiseid tiitleid: „Ma olen Dareios, suurkuningas, kuningate kuningas, (kõikide) maade kuningas, kuningas sellel maal, Hystaspese poeg, Ahhemeniid.”²⁹ Niisiis, vana-pärsia keeles esineb kuninglik epiteet *xšāyaθiya dahyūnām* ehk „(kõikide) maade kuningas”. See on laenatud Mesopotaamiast ja juba 24. sajandil eKr kasutati Sumeris sarnast epiteeti *lugal-kur-kur-ra* ehk „(kõikide) maade kuningas”.³⁰

Selle sumerikeelse epiteedi teine variant on EN KUR.KUR(hia) ehk „(kõikide) maade isand”. EN.KUR.KUR(hia)³¹ või selle akadikeelne vaste *bēl mātāti* ehk „(kõikide) maade isand”, mida kasutati Babüloonia peajumal Marduki puhul, on oma sisult ja vormilt analoogsed kahe universaalse akadikeelse tiitliga: *šar kiššatim* („universumi kuningas”) ja *šar kibrātīm arba’i* („nelja ilmakaare kuningas”). On veel üks oluline kujundlik tiitel Assüüria ja Babüloonia kuningakodadest – „kuningate kuningas” (*šar šarrani*)³², mis esineb ka Taanieli raamatus.³³ Sellega sarnased või lausa sünonüümsed on tiitlid *bēl bēlē* ehk „kõikide isandate isand” ja *malīk malikī* ehk „kõikide

²⁷ Koraan, lk 360.

²⁸ Schmitt, R. 2009. Die altpersische Inschriften der Achaimeniden. Wiesbaden: Reichert, S. 117, DPe, D.

²⁹ „adam Dārayava.uš, xšāyaθiya vazrka, xšāyaθiya xšāyaθiyānām, xšāyaθiya dahyunām, xšāyaθiya ahyāyā bumiyā, Vištāspahyā puça, Haxāmanišiya”. *Ibid.*, S. 122, DSd.

³⁰ Frayne D. (ed.), 2007. Presargonic Period (2700–2350 BC) (Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods, 1). Toronto: University of Toronto Press, p. 436, E.1.14.20.1.

³¹ Vt Cooper, J. S. 1986. Sumerian and Akkadian Royal Inscriptions: Presargonic Inscriptions. New Haven: American Oriental Society, p. 94, Um 7.1. (Luzag. 1.); vt Steible, H., Behrens, H. (Hrsg.) 1982. Die altsumerische Bau- und Weihinschriften. Stuttgart: Franz Steiner. Teil II, S. 310–325; Seux, M.-J. 1965. Les titres royaux „šar kiššati” et „šar kibrāt arba’i”. – *Revue d’assyriologie et d’archéologie orientale*, 59, p. 1–18; Frayne D. (ed.), 1997. Ur III Period (2112–2004) (The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods, 3, 2). Toronto: University of Toronto Press, lk. 61, E3/2 1.1.25, read 1–10.

³² Vt Assüüria kuningate tiitlite kohta Sazonov, V. 2011. Die mittellassyrischen, universalistischen Königstitel und Epitheta Tukultī-Ninurtas I. (1242–1206). – T. R. Kämmerer (ed.). *Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions. Comparative Approaches*. Henning Graf Reventlow Memorial Volume. Münster: Ugarit, S. 235–276.

³³ Schäfer, G. 1974. König der Könige, Lied der Lieder: Studien zu Paronomastischen Intensitätsgenitiv. Heidelberg: Carl Winter; vt ka Tn 2:37; Hs 26:7.

vürstide vürst”. Vana-pärsia keeles on selle vasteks *xšāyaθiya xšāyaθiyānām* ja elami keeles *sunkuk sunkukipinna*.³⁴

Iraani 3.–7. sajandil pKr valitsenud Sassaniidide suguvõsast põlvnevad Pärsia kuningad rõhutasid, et on Ahhemeniidide järeltulijad, ehkki nad seda tegelikult ei olnud. Siiski oli Sassaniidide suguvõsa pärit muistse Persepolise linna ümbrusest, mis oli kunagi Ahhemeniidide pealinn. Sassaniidide kuningad alates Ardašir I-st (224–241 pKr) nimetasid ennast *šāhān šāh Ērān ud-Anēran* ehk „kõikide Iraani ja mitte-Iraani kuningate kuningaks”.³⁵ Siin kohal võib täheldada selgeid Ahhemeniidide ja Assüüria-Babüloonia mõjutusi.³⁶ Sassaniidid võtsid paljuski üle Ahhemeniidide ja Partia kuningate traditsioonid ja muu kuninglikkusega seonduva ning kasutasid seda osavalt oma võimu propageerimisel.³⁷

Nii Ahhemeniidid kui ka Sassaniidid muutusid hilisemate (keskaja, uusaja ja isegi Iraani lähiajaloo) valitsejate eeskujudeks.³⁸ Tuntud saksa iranist Rüdiger Schmitt viitab sellele, et viimase šahhi tiitel pärineb tegelikult Ahhemeniididelt.³⁹ Sõna „kuningas” kõlab vana-pärsia keeles *xšāyaθiya*. Oletatavasti pärineb see iraani päritolu meedlastelt, ehkki see ei ole kindel.⁴⁰ Nagu näha, isegi viimase Iraani šahhi ametlikul titulatuuril on palju ühist

³⁴ **Weissbach, F. H.** 1968. Die Keilinschriften der Achämeniden. Leipzig: Zentral-Antiquariat der Deutschen Demokratischen Republik; vt ka Old Persian Texts, Darius I, Behistun. <<http://www.avesta.org/op/op.htm#db1>>, (17.11.2013), read 1–2.

³⁵ **Wiesehöfer** 2005, S. 53–54.

³⁶ **Kienast, B.** 1979. Zur Herkunft der Achämenidischen Königstitulatur. – Die Islamische Welt Zwischen Mittelalter und Neuzeit: Festschrift für Hans Robert Roemer zum 65. Geburtstag. Wiesbaden: Franz Steiner, S. 351–364; **Panaino, A.** 2000. The Mesopotamian Heritage of Achaemenian Kingship. – S. Aro, R. M. Whiting (eds.). The Heirs of Assyria. Melammu Symposia 1. Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, pp. 35–49.

³⁷ **Huyse, P.** 2006. Die sasanidische Königstitulatur: Eine Gegenüberstellung der Quellen. – P. Huyse, J. von Wiesehöfer (Hrsg.). Ērān ud-Anēran, Studien zu den Beziehungen zwischen dem Sasanidenreich und der Mittelmeerwelt. Stuttgart: Franz Steiner, S. 181–201.

³⁸ **Kienast** 1979, S. 351.

³⁹ **Schmitt, R.** 1977. Königtum im Alten Iran. – Saeculum, 28, S. 384.

⁴⁰ Vt nt Rüdiger Schmitti hüpoteesi: „die sich bei der Analyse als eine Adjektivableitung von dem primären (erschlossenen) Nomen actionis *xšay-aθa- „Herrschaft” (mit dem suffix ar. *-atha-, iran. *-aθa-) zu der Verbalwurzel ar. *kšay, iran. *xšay „herrschen” erweist. Der König wird also einfach benannt als der, der charakterisiert ist durch die Herrschaft. Obwohl die wiederholten Versuche, durchlautgeschichtliche Argumentationen (die Lautgruppe /θy/ betreffend) medische Ausprägung dieses Titels zu erweisen, nicht zu einem zwingenden Ergebnis geführt haben, liegt hier wahrscheinlich ein medisches Lehnwort im Altpersischen, also ein von den Medern geschaffener Titel vor – ein Faktum, das einerseits historisch verständlich ist, da vor deren Reich ja kein von Iranern beherrschtes Reich existierte, und das andererseits zu Strabons in diesem Zusammenhang wenig beachteter Nachricht (11, 13, 9)

Sassaniidide ja Ahhemeniidega. See tõestab, et Iraan on väga traditsiooniline, aga ka püsiv ja jätkusuutlik riik, mis ei unusta nii lihtsalt oma minevikku ja traditsioone.

Milles seisneb Iraani jätkusuutlikus ja püsivus? Tundub, et iraanlased on väga visa rahvas järjepidevas soovis luua suurriik väljendub ilmekalt iraanlaste traditsioonide armastus. Rohkem kui kaks aastatuhandet riigina püsinud ja võõrvallutajaid trotsinud Iraan on säilitanud oma rahvusluse, riikluse ja riigi identiteedi. Selle pika perioodi jooksul on maailma kaardilt kadunud sadu rahvaid ja riike ning kümneid impeeriume, aga Iraan on vastu pidanud. Ahhemeniidide eeskujul suutsid iraanlased korduvalt rajada impeeriume: Partia suurriik, Sassaniidide impeerium, Safaviidide suurriik, Qajaride (Kadžaaride) riik⁴¹, Pahlavi dünastia aegne Iraan, Iraani Islamivabariik jne. Püüeldi samasuguse taseme ja võimsuse poole, mida olid näidanud Ahhemeniidid (558–330 eKr)⁴² ja Sassaniidid (224–651 pKr)⁴³.

Sassaniidid⁴⁴ unistasid Ahhemeniidide suurriigi taastamisest täismahus, ihaldades maid Egiptusest Indiani, kuid see õnnestus neil vaid osaliselt. Nende peamiseks vaenlaseks oli Lääs ehk Rooma impeerium (hiljem Rooma impeeriumi järglasena Bütsants). Sassaniidid jäid oma suurriigi loomisel Ahhemeniidide võimsusele natuke alla. Samas suutsid nad kontrollida Iraani, Mesopotaamiat, Lõuna-Kaukaasiat, Aserbaidžaaani, Afganistani, Pakistani ja muid alasid.

paßt, daß, neben anderem, ή περί τούς βασιλέας θεοραπεία „die Verehrung der Könige“ zu den Persern von den Medern gekommen sei“. *Ibid.*, S. 386.

⁴¹ Vt **Goldschmidt A., Jr., Davidson, L.** 2006. *A Concise History of Middle East*. 8th edn, Colorado: Westview Press, pp. 180–182.

⁴² **Briant, P.** 2002. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Winona Lake: Eisenbrauns; **Stronach, D.** 2003. *Early Achaemenid Iran: New Considerations*. – W. G. Dever, S. Gitin, (eds). *Symbiosis, Symbolism and the Power of the Past: Canaan, Ancient Israel, and Their Neighbors from the Late Bronze Age through Roman Palestine*. Winona Lake: Eisenbrauns, pp. 133–144; **Waters, M.** 2004. *Cyrus and the Achaemenids*. – *Iran*, 42, pp. 91–102; **Widengren, G.** 1959. *The Sacral Kingship of Iran*. – *La regalità sacra*. Leiden: Brill, pp. 242–257.

⁴³ Ardašir I (224–241 pKr), Sassaniidide impeeriumi rajaja, nagu ka tema järeltulijad, armastas kasutada tiitlit *šāhān šāh Ērān ud-Anērān* ehk „kõikide Iraani ja mitte-Iraani kuningate kuningas“. **Huysse** 2006, S. 182–184; **Wieshöfer** 2005, S. 220–228.

⁴⁴ **Дашков С. Б.** 2008. *Цари царей Сасаниды, Иран III–VII вв., в легендах, исторических хрониках и современных исследованиях*. Москва: СМИ-Азия.

Zoroastrism kui üks Iraani ideoloogia alussambaid

Sassaniidide ajal (3.–7. sajandil pKr) kujunes Pärsias valitsevaks usundiks zoroastrism.⁴⁵ Tegelikult oli zoroastrism esile kerkinud juba Ahhemeniidide ajal (6.–4. sajandil eKr) ja oli mõnel perioodil lausa riigi peamiseks usuks. Siinkohal tasub mainida, et iraanlaste loodud monoteistlik religioon, mida tunneme zoroastrismi nime all, on tegelikkuses maailma vanim monoteistlik usund, vanem kui judaism ja kristlus. See tekkis tuhandeid aastaid tagasi Iraani aladel ja on religioonina üks huvitavamaid fenomene, sest ilmselt on tegemist usundiga, mis on inimkonda palju mõjutanud. Oletatakse, et mitmed tähtsad fenomenid, nagu näiteks ülestõusmine, inimkonna lunastaja kontseptsioon või apokalüpsis, tulid kristlusesse ilmselt zoroastrismist. Viimane mõjutas teatud määral isegi muistset kreeka filosoofilist mõtlemist ja antiikfilosoofia arengut.⁴⁶

Zoroastrismi rajajaks peetakse prohvet Zarathuštrat ehk Zoroastrit.⁴⁷ On allikaid, mille järgi dateeritakse Zarathuštra eluaastad lausa 2. aastatuhandesse eKr, mis ei tundu aga eriti tõenäoline. On pakutud hilisemat ajajärku, ta võis elada 6.–5. sajandil eKr (6. sajand eKr tundub üpris tõenäoline, kuid see ei ole tõestatud).

Usundi õpetuse järgi on peajumalaks Ahura Mazda. Just tema on maailma ja inimkonna looja. Tõlkes tähendab Ahura Mazda „Tarka Isandat”. Talle vastandub kurjust kehastav jõud Ahriman ehk „Kuri Vaim”. Need kaks oma loomult erinevat jõudu (ehk teisisõnu „headus” ja „kurjus”) võitlevad omavahel. Selline dualistlik idee esineb ka teistes suurtes monoteistlikes religioonides – kristluses, islamis. Nii on Ahura Mazda ja Ahrimani vastasseisuga mingil määral võrreldav Jumala ja Saatana konflikt kristluses. Zoroastristide püharaamatuks on *Avesta* (kirja pandud avesta ehk vana-pärsia keeles).⁴⁸ Sõna *avesta* tähendus ei ole teada Oletatavasti juba

⁴⁵ Zoroastrismi kohta vt **Boyce, M.** 1979. *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*. London: Routledge; **Stausberg, M.** 2002, 2004. *Die Religion Zarathushtras: Geschichte, Gegenwart, Rituale*. Stuttgart: Kohlhammer.

⁴⁶ **Бойс, М.** 1994. *Зороастрийцы. Верования и обычаи*. 3-е издание, полностью переработанное, Санкт-Петербург, Петербургское востоковедение, с. 11.

⁴⁷ Haljand Udam kirjutab: „Esimene periood on iraani muinasusundi zoroastrismi aeg, mis kestis usureformaator Zarathuštra ajast (6.–5. saj. e.Kr.) 7. sajandini. Seega üle tuhande aasta. Vand kreeklased kirjutasiid Zarathuštra nime Zoroastres, seetõttu nimetatakse tema õpetust zoroastrismiks.” **Udam, H.** 2001. *Orienditeekond*. Tartu: Ilmamaa, lk 67.

⁴⁸ *Avesta* kohta vt lähemalt **Udam 2001**, lk 67–70; vt ka **Malandra, W. W.** (ed.). 1983. *An Introduction to Ancient Iranian Religion: Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

6.–4. sajandil eKr oli olemas esimene Zoroastri õpetuse terviktekst. See pandi kirja pärgamendile (töödeldud härjanahale) ja see asus Iraanis, muist- ses Persepolise linnas Pärsia kuninga lossis. Esimese *Avesta* versiooni hävitas 330. aastal eKr Aleksander Suur. See juhtus Persepolise vallutamise ja põletamise käigus, kui hävis suur Pärsia kuningate raamatukogu. Haljand Udam kirjutab:

„*Avesta*”, nagu teda praegu tuntakse, on kirja pandud Sassaniidide ajal ja sisaldab üksnes tekste, mida tol ajal vajati jumalateenistusel lugemiseks. Ta jaguneb 4 osaks. Tähtsusetult on neist kõige olulisem „*Jasna*”, mis sisaldab 17 hümnit. Neid nimetatakse „*Gathadeks*” ja nende autor on tõenäoliselt Zarathuštra ise. Hümnide põhjale võib saada kujutluse iraanlaste mütoloogiast”.⁴⁹

Rääkides *Avestast*, ei tohi unustada, et kultuslik *avesta* keel on üks muistse- maid säilinud kirjalikest iraanlaste keeltest, see on lähedalt suguluses sanskriti keelega. Ka tänapäeval kasutavad Iraanis ja Indias elavad zoroastriidid *avesta* keelt kultusliku keelena. *Avesta* keel on tugevasti mõjutanud pärsia jt iraanlaste keeli. Tänapäeva pärsia keeles on palju *avesta* päritolu sõnu, nt kas või sõna *behešt*, mis tähendab „paradiisi”.

Rahvusepos kui rahvusidentiteedi üks kujundaja

Iraanlaste rahvusidentiteedi eripäraks on usulisest kuuluvusest (suurem osa neist on šiitlikud moslemid) sõltumatu pärsia rahvusepos *Šāh-nāme* ehk „Kuningate raamat”, mille üle iga iraanlane on uhke, ehkki see ei käsitle sugugi islamit ega islamiaegset epohhi, vaid hoopis islamieelset aega ja zoroastrismi. Iraani rahvuslus on niisiis paljuski seotud just „Kuningate raamatu” ja iraanlaste muistsete pärimustega.

*Šāh-nāme*⁵⁰ eepose autoriks on Abū’l Kasim Firdausi, kes elas aastatel 940–1020.⁵¹ Huvitav on märkida, et Firdausi, keda peetakse Iraani üheks suuremaks kirjanikuks ja rahvuspoeediks, elas juba islamiseeritud Iraanis, aga kirjutas just islamieelsest ajast, tuues Iraani iidse ajaloo esile hiilgava, legendaarse pärandina. Olles nii poeet kui ka ajaloolane, lõi Firdausi suurepärase teose – *Šāh-nāme*. Ei ole kahtlustki, et *Šāh-nāme* nimekad tegelased, kange-

⁴⁹ Udam 2001, lk 69.

⁵⁰ Vt nt Ferdowsi, A.-Q., Khaleghi-Motlagh, D (ed.). 2008. The Shahnameh (The Book of Kings). New York: Persian Heritage Foundation.

⁵¹ Vt Firdausi kohta nt Udam 2001, lk. 132–138.

lased ja kuningad – näiteks kangelane Rostam⁵² – on „laenatud” zoroaunistlikest raamatutest: *Avestast* ja teistest zoroaunistlikest preestrite raamatutest, erinevatest hilisematest zoroaunistlikest teostest (näiteks *Denkard* ja *Menog-i Khrad*), mis on pärit Sassaniidide ajastust või mõned sajandid hilisemast perioodist (kuni 10. sajand) ja tõlgendavad *Avestat*.

Eesti orientalist Haljand Udam kirjutab, et „„Šahname” („Kuningate raamat”) on kahtlemata üks tuntumaid idamaiseid kirjandusteoseid, kuid vaevalt võib tema loetavus sammu pidada tema kaudse kuulsusega”⁵³. Eepos on avaldanud tohutult suurt mõju iraanlaste – eriti haritlaste – mõtteviisi kujunemisele. 11.–12. sajandil elanud Firdausi oli kindlasti oma aja üks suuremaid haritlasi, kes paistis silma mitte ainult oma kõrgkirjandusliku keele ja stiiliga, aga ka suure huviga Iraani ajaloo vastu, millele ta pühendas terve oma elu.

Šāh-nāme on üks peamisi iraanlaste rahvusidentiteedi kujundajaid, kuid muidugi kaugeltki mitte ainus. Teatud mõttes on selle teose mõju iraanlastele kõrvutatav „Kalevipoja” ning eestlaste rahvusliku ärkamise ja rahvusidentiteedi arenemise otsese seosega, kuid *Šāh-nāme* mõju tundub kohati olevat isegi laiaulatuslikum. Kahtlemata on tegemist teosega, mis ühendab kõiki iraanlasi ja tadžikke. See kannab endas muistse Iraani religioosset, kultuurilist, ajaloolist, folkloorset ja ideoloogilist pärandit. Lisaks kirjeldamatule mõjule iraanlasi rahvale ja ühiskonnale, on see eepos aidanud kaasa ka teiste Kesk-Aasia ja Lähis-Ida rahvaste maailmapildi kujunemisele.

Islam Iraanis ning selle roll ja mõju

Iraani ideoloogia on kujunenud mitme faktori koosmõjul. Keskseks teguriks on tänapäeva Iraanis usk – islam. Islam jõudis Iraani aladele veel 7. sajandi keskpaigas, mil araablased purustasid Sassaniidide impeeriumi ning Iraan sattus nende võimu alla. Hiljem Iraani alad iseseisvusid, aga zoroastrismi enam riikliku usundina ei taastatud ja islam jäigi valitsevaks. Enamik tänapäeva iraanlasi on šiiidid – moslemid, kes pooldavad Muhammadi järglasena neljandat kaliifi Ali ibn Abu Talibi, eirates kolme esimest, keda nad peavad isehakanuteks. Nad leiavad, et Ali ja Muhammadi tütre Fatima järeltulijad on õiged moslemite juhid, mis viiski islami lõhenemiseni pärast Muhammadi surma ning sunniitide ja šiiitide usulahkude tekkimiseni.

⁵² **Ferdausi, A-Q.** 2002. Rostam: Die Legenden aus dem Šāhnāme. Stuttgart: Reclam.

⁵³ **Udam 2001**, lk 133.

Lisaks Koraanile ja Sunnale on šiitidel ka püha raamat Ahbar, mis muuhulgas kirjeldab kaliif Ali tegevust ja sisaldab tema ütlusi. Hetkeseisuga on šii moslemeid maailmas ligi 200 miljonit⁵⁴ ja šii „kaheteistkümmne imaami” islam on Iraani Islamivabariigi ametlik religioon (enamik šii moslemeid elabki Iraanis).

Šiiism ja šiitlik elufilosoofia ning islami religioon laiemalt on puudutanud kõiki Iraani elusfääre – alustades kirjanduse, kunsti ja muusikaga ning lõpetades riikliku ideoloogia ja poliitikaga. Alates 1979. aastast on Iraan sisuliselt teokraatlik riik, kuna kõrgeim võim riigis ei kuulu mitte presidendile, vaid Kõrgeimale Juhile (*vali-e faghih-e iran*) ehk vaimulikule, kelle nimetab ametisse islami õpetlastest (*mudjtahid*) koosnev Asjatundjate Kogu (*Majles-e Khobregan*). Kuid isegi tänapäeva modernse Iraani Islamivabariigi ametlikus islamistlikus šiitlikus ideoloogias võib leida selliseid elemente, mis ei ole seotud ainult islamiga ja islamiseerimisega, vaid kajastavad kaudselt ka muistse Iraani ideoloogilisi, geopoliitilisi suunitlusi ja väga arhailiseid põhimõtteid.⁵⁵

Iraani islamirevolutsioon ei ole kunagi olnud väga ühtne. Fraktsioonide omavahelised võitlused on olnud revolutsiooni 35-aastases ajaloos päris tavalised. Ajatolla Khomeini konservatiivsele suunale (*Wilayat al Faqih* ehk islami juristide juhtimisel toimiv ühiskond) vastandus šiitide juhtkonnas mõõdukam ja reformistlik suund, mida juhtis teine mõjukas suurajatolla Hussein Ali Montazeri (1922–2009), kes oli aastatel 1985–1989 Khomeini asetäitja ja ametlik järglane. Islamirevolutsiooni algusaastatel toetas Montazeri Khomeinit teokraatliku valitsemissüsteemi kehtestamisel, millega pälvis usuliidri toetuse. Hiljem kahe liidri suhted halvenesid ning Montazeri kritiseeris avalikult Iraani poliitilist süsteemi, teisitimõtlejate hukkamist ja Khomeini poolt kirjanik Salman Rushdie vastu antud *fatwa*⁵⁶, toetas poliitiliste parteide lubamist ning soovitas režiimi liberaliseerimist.⁵⁷ Vahetult enne Khomeini surma sunniti Montazeri tagasi astuma ja tema asemel valiti usujuhiks Ali Hosseini Khamenei, kuigi ta ei olnud tol ajal *marja*

⁵⁴ Pew Research Religion & Public Life Project. Mapping the Global Muslim Population. <<http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/>>, (29.10.2013).

⁵⁵ Office of the Supreme Leader Sayyid Ali Khamenei. <http://www.leader.ir/langs/en/index.php?p=leader_law>, (29.10.2013).

⁵⁶ Algselt tähendab *fatwa* islami juristi või vaimuliku põhjendatud arvamust, mis ei ole siduv kõigile usklikele.

⁵⁷ Ayatollah Montazeri Official Website. <<http://www.amontazeri.com/farsi/fl.asp>>, (20.10.2013).

ehk kõrgeimalt akrediteeritud islami õpetlane, mille tõttu tuli Iraani põhi-seadusesse teha muudatus. *Marja*'d, kes kannavad ka suurajatolla tiitlit, on põhivoolu šiiitliku kaheteistkümne imaami islami kõrgeimad juhid, kellel on õigus tõlgendada islami õiguseid ja tavasid. Khamenei tunnistati *marjaks* 1994. aastal, kuid mitmed Iraani toleaeagsed usujuhid eesotsas suurajatollade Shirazi ja Montazeriga oponentisid sellele otsusele, pidades seda poliitiliseks ja ebareeglipäraseks.⁵⁸

Iraani ideoloogiast ja riigikorrast 20.–21. sajandil

Keskajal oli Iraan paljude võõrvallutajate tallermaa. 7. sajandil tulid araablased, kes hävitasid Sassaniidide impeeriumi ja ühendasid Iraani alad Araabia kalifaadiga. Seejärel on Iraani aladele tunginud mongolid, türklased ja paljud teised. Iraani poliitiliseks taassünniks võib pidada Safaviidide (teisiti Sefaviidide või Sāfaviidide) ajastut (1501–18. sajandi keskpaik). Kuigi Safaviidid olid algselt aseri päritolu, peetakse neid Iraani impeeriumi taastajateks. Iraani ja üldse Lähis-Ida riikide puhul on oluline märkida, et valitsejate etniline päritolu ei oma nendes ühiskondades väga suurt tähendust: praegune riigi kõrgeim juht Khamenei on rahvuselt aser, Pahlavi dünastia on mazandarani päritoluga jne. Suur-Pärsia identiteet võib ühendada erinevaid rahvusgrupe, nagu näiteks pärslasi, tadžikke, asereid ja kurde. Niisiis, hiliskeskaegsed Safaviidid (16. sajand–18. sajandi esimene kolmandik) hakkasid Iraanis taas impeeriumi ehitama. Ka nemad ihaldasid endale Iraaki ja muid Lähis-Ida alasid (nt Süüriat). Mesopotaamia alad olid iraanlaste jaoks peibutavad juba Meedia riigi ajastul (8.–6. sajand eKr).

Hiljemgi on Iraan üritanud laiendada oma poliitilist, majanduslikku ja ideoloogist mõju naaberriikidele – Iraagile, Süüriale, Afganistanile, Pakistanile jt, eriti läbi sealsete šiiitlike usukogukondade. Kui sunniitlike islami-riikide mitteametlik liider on kaasajal Saudi Araabia, siis šiiitlike islamistide jaoks on selleks olnud Iraan. Šiiitliku islami juhtriigi rollile pretendeerides on Iraan suuresti toetunud oma ajaloolistele imperiaalsetele traditsioonidele. Iraani viimane šahh Mohammad Reza Šahh Pahlavi (valitses aastatel 1941–1979) püüdis taas siduda oma impeeriumit ja dünastiat Teispiidide-Ahhemeniidide ja Sassaniididega. Ta hakkas kasutama tiitlit šahhinšahh ehk „kuningate kuningas”, mida armastasid tarvitada Sassaniidid Ahhemeniidide

⁵⁸ Grand Atyatollah Ali Khamenei. <<http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/khamenei.htm>>, (20.10.2013).

eeskujul, kes omakorda tõenäoliselt võtsid selle tiitli üle Babüloonia ja Assüüria „kolleegidelt”.

Šahhi soov rõhutada iidseid Pärsia impeeriume oma kuningriigi eellastena väljendus eredalt 1971. aastal. Siis sai täis 2500 aastat ajast, mil Kyros II rajas Pärsia impeeriumi ehk Teispiidide-Ahhemeniidide suurriigi. Šahh otsustas kulutada 300 miljonit dollarit, et tähistada Ahhemeniidide dünastia suurt juubelit. Võimsad ja suurejoonelised pidustused toimusid muistses Ahhemeniidide pealinnas Persepolis. Tähtpäeva puhul anti välja raamatuid, korraldati konverentse ja suuri pidustusi terves riigis. Viimane Iraani šahh Mohammad Reza Pahlavī otsis endale prototüüpe muistse Iraani ajaloost – nagu Kyros II Suur ja teised muistse Pärsia valitsejad – ning võttis eeskujuks Kyros II Suure.⁵⁹ See samm aga ei meeldinud Iraani rahvale, nii nagu ei pooldatud ka Pahlavi dünastia läänemeelsust ja sekulaarsust. Nagu eelnevast näha, on Iraani aladel alati teadvustatud ja hinnatud põliste impeeriumite hiilgust ja võimsust, mis on pärslaste ajaloolise mälu kustumatu osa.

Välispoliitikas oli Mohammad Reza Pahlavī paljuski orienteeritud Ameerika Ühendriikidele, sõlmides mitmeid lepinguid majandusliku ja sõjalise koostöö edendamiseks. Tal olid head suhted ka Iisraeliga, mis ei meeldinud paljudele araabia riikidele. Samal ajal oli Iraani viimane šahh välispoliitiline pragmatik, kes hoidis heanaaberlikke suhteid ka Nõukogude Liiduga. Septembris 1972 jõudis ta Nõukogude Liidu visiidi raames ka Tallinna, olles Soome presidendi Urho Kaleva Kekkoneni ja India peaministri Indira Gandhi kõrval üks väheseid välismaiseid riigijuhte, kes Eesti NSV-d külastas. Sisepoliitiliselt soovis šahh riiki moderniseerida ja algatas 1963. aastal „valge revolutsiooni”, mille põhiohk oli maareformil. Valge revolutsiooniga soovis šahh tugevdada ja enda poole võita Iraani keskklassi – väikeomanikke ja talupoegi. Samal ajal süvendas Iraani moderniseerimine šahhi konflikti mõjuka šii vaimulikkonnaga ja üks selle liidreid suurajatolla Ruhollah Mostafavi Moosavi Khomeini sunniti 1964. aastal minema eksiili.

1979. aastal Iraanis võimule tulnud islamistlikud jõud rihtisid riigi läänemeelselt monarhialt läänevastasesse teokraatiasse. Iraani Islamivabariigi ametlik ideoloogia aga hõlmab neidki elemente, mis ei seostu islami ega uue islameerimise lainega.⁶⁰ Iraani ühiskondlike ja poliitiliste protsesside mõistmiseks tuleks vaadata ka Iraani minevikule. Siin tuleks eelkõige

⁵⁹ Каграманов, Ю. Вокруг “иранской идиомы”. <<http://magazines.russ.ru/druzhba/2009/12/ka10.html>>, (29.10.2013).

⁶⁰ Vt nt Агаев, С. Л. 1987. Иран между прошлым и будущим. События, люди, идеи. Москва: Издательство политической литературы.

arvestada Iraani kultuurilist, usulist ja ideoloogilist omapära ning selle riigi ja rahva (sh erinevate etniliste gruppide) keerulist ja pikka ajalugu. Kõige kummalisem selle juures on asjaolu, et minevik paistab mõneti painavat ka tänapäeva Iraani Islamivabariigi juhtkonda või vähemalt osa sellest. Endine Iraani president Mahmoud Ahmadinejad (võimul aastatel 2005–2013) rääkis oma valitsemise ajal muistsetest Iraani kuningatest nagu Kyros II Suur või Dareios I. Ta on suur rahvuslane ja oma vaadetes üpris radikaalne.⁶¹ Ahmadinejadi pooldajate selja taga on konservatiivne Iraani Islamiehitajate Allianss, mis on poliitilistelt vaadetelt neokonservatiivne erakond, pigem rahvuslik kui islamistlik. Nende eesmärk on suurendada Iraani mõjuvõimu piirkondliku liidrina, et teiste riikide poliitikat mõjustada. Antiikse Pärsia suurriikide (nagu Teispiidide-Ahheeniidide või Sassaniidide impeeriumid) minevikupärand on koorem, millest ei soovi kergesti loobuda ka tänapäeva Iraan.

Iraani islamirevolutsioon 1979. aastal liitis erinevaid jõude, mis olid ühinenud šahhirežiimi vastu. Mitte kõik neist ei olnud usufundamentalistid ja paljud neist on fundamentalistlikust šiiismist hiljem eraldunud. Täna Iraanis võib eristada kolme konkureerivat poliitilist suundumust: religioosne fundamentalism (Khamenei ümber koondunud ringkonnad), sellest tasapisi eralduma hakkav radikaalne rahvuslus (Ahmadinejad ja tema liitlased) ning reformistid (Khatami, Moussavi, Karroubi ja teised, kellele on viimasel ajal lähenenud Rafsanjani ning tema toetajad). Reformistide hulka kuuluvad näiteks usuliidri noorem vend Hadi Khamenei ja paljud neist, kes 1979. aastal Ameerika Ühendriigi suursaatkonna hõivamist juhtisid, näiteks Ebrahim Asgharzadeh ja Mohammed Moussavi Khoeiniha. 2009. aasta presidendivalimistel toetasid reformist Moussavit mitmed Khomeini perekonna liikmed, teiste hulgas ajatolla Khomeini tütar Zahra ja pojapoeg Hassan, kes on Khomeini mausoleumi järelvaataja. Reformistidele on lähedane 2013. aastal Iraani presidendiks valitud islamivaimulik *mujtahid* Hassan Rouhani.

⁶¹ Choksy, J. K. 2010. Ahmadinejad's Nationalist Attack on the Islamic Republic. – World Politics Review 27 October. <<http://www.worldpoliticsreview.com/articles/6517/ahmadinejads-nationalist-attack-on-the-islamic-republic>>, (29.10.2013).

Olukord Lähis-Idas ja Iraani geopoliitilised huvid 21. sajandi alguses

Iraani üldine positsioon Lähis-Idas ei ole kindel, sest usuliste vastuolude tõttu puudub arvestatav toetuspind araabia riikides, samas ei tasu alahinnata tema mõju mitmetele araabia riikidele, eelkõige Süüriale, Liibanonile, Bahreinile ja Iraagile, kus on tugevad ja poliitiliselt aktiivsed šiidi vähemused. Suur šiidi kogukond elab Jeemenis, mille põhjaosas 2004. aastal alanud Houthi šiitide rahutusi toetasid nii Iraan kui Hezbollah.⁶² Riigil on tihedad sidemed šiitlike parteidega ja liikumistega mitmel pool maailmas – Afganistanis, Pakistanis, Iraagis, Süürias, Bahreinis, Liibanonis, Kaukaasias, Põhja-Aafrikas ja Kesk-Idas ning võimalusel ka muudes islamiriikides.⁶³

Iraanil on head suhted praeguse Iraagi juhtkonnaga, mille mitmed tähtsad võimukandjad kuuluvad islami šiitide harusse. Iraani lähedane liitlane ja oluline tugi regioonis on Süüria, mida kontrollib šiitide ühte haru, alaviite, esindav Assadi perekond. Araabia kevade järel on Süüria mõju teistele araabia riikidele tunduvalt vähenenud ja Araabia Liiga on sisekonfliktis asunud Süüria opositsiooni poolele. Iraani kätt on tunda veel Liibanonis, kus šiidid on tõusnud kõige arvukamaks etniliseks grupiks, mida esindavad Iraani-meelne äärmuslik fundamentaalne usuliikumine Hezbollah ja veidi mõõdukam Amal.⁶⁴

Iraani mõjuvõim Iraagis pärast Iraani pikaajalise vaenlase Saddam Hussein'i kukutamist 2003. aastal ja šiitide tõusmist võimupositsioonidele on märgatavalt suurenenud ning see võib lähiaastatel veelgi kasvada. Iraani välisminister aastatel 2010–2013, Ali Akbar Salehi, kelle president Rouhani nimetas äsja Iraani Aatomienergia Organisatsiooni presidendiks, on ühes intervjuus öelnud:

„Vaatamata sellele, et okupantide sekkumine Iraagi kõikidesse eluvaldkondadesse viis selleni, et riigis on palju veel korraldamata, suudetakse ületada kõik raskused. Muidugi tingimusel, et säilitatakse konsolideeritus ja ühtsus. Okupatsioonijõudude väljaviimine Iraagist ei soodusta ainult julgeoleku tugevnemist, aga ka selle riigi arengut ja õitsengut teistes valdkondades. Praegused terroritegevused on okupatsiooni tulemus. Me oleme

⁶² **Mouzathem, H.** 2013. Iran's Angle in Yemen. Al-Monitor, 14 May. <<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/05/iran-angle-yemen-relations.html>>, (29.10.2013).

⁶³ **Ehteshami, A.** 2002. The Foreign Policy of Iran. – R A. Hinnebusch, A. Ehteshami (eds). The Foreign Policies of Middle East States. Boulder: Lynne Rienner Publishers, pp. 283–290.

⁶⁴ *Ibid.*, lk 300.

veendunud, et Iraagil on olemas võimalused ja jõud oma julgeoleku kaitsmiseks ja tagamiseks. Naabrina, kellel on pikim ühispiir selle riigiga, millega meil on religioossed, kultuurilised, ajaloolised ja muud sidemed ning ühisjooned, mõistab Iraani Islamivabariik selle riigi olukorda, riikliku haldamise võimalusi ja rahvusliku ühtsuse määra, ei tunne Iraagi tuleviku ja ümberkorraldusprotsessi suhtes erilist muret ega ütle sõbraliku ja vennaliku riigina Iraagi valitsusele ja rahvale ära mistahes abist, mis on suunatud taastamisele ja majanduslikule õitsengule.”⁶⁵

Salehi arvamus illustreerib hästi Iraani liidrite suurt geopoliitilist huvi Iraagi vastu. Iraak, kus ligi 2/3 rahvast on šiiidid, on šiitliku Iraaniga tugevasti seotud, kuigi väide, et Ameerika Ühendriikide vägede väljaviimise järel on Iraak muutunud stabiilsemaks, on vaieldav. Iraak ei ole etniliselt ja kultuuriliselt monoliitne riik. Erinevad huvid on kurdidel, šiitidel ja sunniitidel, mis võib viia kodusõja ja riigi lagunemiseni. Nii Iraani otsene mõju kui šiitide pikaajaline allasurutus riigis võivad halvima stsenaariumi korral tõugata Iraagi šiitlike usufanaatikute kätte, kelle toel Iraan saaks teostada ühe oma soovi ja unistuse – saavutada sisuline kontroll Iraagi üle.

Teine Iraani jaoks geopoliitiliselt oluline riik on Süüria, sest läbi Süüria saab Iraan paremini sekkuda Liibanoni võimumängudesse, mõjutada Liibanoni šiitlikku usuliikumist Hezbollah’i ja viimase kaudu ka teisi riike.⁶⁶ Kuigi Süüria *baathistlik* juhtkond on sekulaarne, saab Süüria šiiidist (alaviidist) president Bashar Assad käimasolevas kodusõjas Teheranist vajalikku toetust, sest need kaks riiki vajavad teineteist. Juba Rooma impeerium – ja hiljem Rooma järglane Bütsants – ning Sassaniidide Iraan heitlesid mitu sajandit Süüria alade pärast. Need olid strateegiliselt olulised mõlemale impeeriumile ja Teherani jaoks on see nii tänapäevalgi. Liibanonis on Iraani ja Süüria mõju väga tuntav.⁶⁷ Šiiidid on enamuses Pärsia lahe saareriigis Bahreinis, millega Iraanil on olnud territoriaalseid probleeme juba šahhirežiimi ajal. 1957. aastal kuulutas Iraani parlament ühepoolselt Bahreini oma provintsiks. Tänu ÜRO sekkumisele nõustus Iraan rahvusvahelise vahekohtu otsusega ja Bahreini iseseisvumisega. Iraani islamirevolutsiooni järel üritati Bahreinis

⁶⁵ От первого лица: Интервью главы МИД ИРИ господина Али Акбара Салехи. – Современный Иран, №3, февраль-март 2012. <<http://www.clubvi.ru/news/2012/03/22/pankratenko/1.pdf>>, (17.11.2013), с. 78.

⁶⁶ Hezbollah kohta vt **Rabil R. G.** 2010. Lebanon. – B. M. Rubin (ed.). Guide to Islamist Movements. Amonk: M. E. Sharpe, Vol 2, pp. 328–333.

⁶⁷ Süüria rollist Liibanonist vt **Spencer, W. J.** 2007. The Middle East. 11th edn. Dubuque: McGraw-Hill, p. 165.

1981. aastal kohalike šiiia vaimulike eestvõttel Iraani tüüpi teokraatliku režiimi kehtestamiseks riigipööret.

Ka Iraagil on Iraani regionaalsetes ambitsioonides oluline roll. Kuigi läbi pika ajaloo on iraanlaste vastasteks olnud erinevaid suurvõime: Assüüria, Babüloonia, Kreeka-Makedoonia võõrvallutajad, Rooma impeerium, Bütsants, Araabia kalifaat, mongolid, türgi hõimud, Ottomani impeerium ning lõpuks 18.–19. sajandil Venemaa ja Euroopa suurriigid, võib pärslaste peamisteks rivaalideks piirkonna rahvaste seas pidada alates islami levikust 7. sajandil pKr just araablasi. Ei tohi unustada, et Iraani ja Iraagi alad on kultuuriliselt, poliitiliselt ja etniliselt väga tihedalt seotud juba aastatuhandeid ning mõlemad kultuurid on suuresti mõjutanud nii teineteist kui ka tervet Lähis-Ida kultuuriruumi ja tegelikult üsnagi märgatavalt ka kogu lääne tsivilisatsiooni, mis on välja kasvanud Lähis-Idast. Alates 20. sajandist, kui tekkis Iraagi riik, on Iraani ja Iraagi vahelised pinged sageli tekitanud konfliktiohtu Lähis-Ida piirkonnas.

Kahe riigi suhted on olnud kohati vägagi keerulised. Mõnes mõttes on Iraan ja Iraak kaks vana rivaali, kelle territooriumil elavad rahvad on juba muistsetest aegadest saadik teineteisega konkureerinud. Suhted ei ole küll alati olnud vaenulikud ja konfliktsete aegade kõrval on olnud pikemaid ja lühemaid koostööperioode.⁶⁸ Riigid jagavad mitmeid ühiseid probleeme, näiteks 20. sajandi poliitilistes tõmbetuultes omariikluse kaotanud ja mõlema riigi suhtes mässulise kurdi vähemuse küsimus. Pingeid on tekitanud ka asjaolu, et kuigi Iraagi rahvastikus on olnud enamuses šiiidid, siis kuni 2003. aastani olid riigi võimuhierarhia tipus sunniidi vähemuse esindajad, kes juhtisid riiki nii Hašemiidide kuningadünastia valitsemise ajal kui ka hiljem, pärast 1958. aasta revolutsiooni, kui võimule tulid araabia rahvuslased. Iraanile lähedasi šiiite rühuseid kõik valitsejad Hašemiididest kuni Saddam Husseinini. 1980. aastal, Iraagi-Iraani sõja künnisel, laskis Hussein hukata Iraagi šiiitide tunnustatud usuliidri Muhammad Baqir al-Sadri ja tema õe, süüdistades neid Iraani islamirevolutsiooni toetamises.⁶⁹

Muidugi ei piirdu Iraani huvi regioonis vaid šiiidi usukaaslastega, vaid sellel on märksa laiem ja keerulisem geopoliitiline taust. Iraani majanduslikust ja sõjalisest tugevnemisest ei ole huvitatud tema regionaalsed konkurendid Türgi ja Venemaa, olgugi et Venemaa on aidanud Iraani tuuma-

⁶⁸ **Amirsadeghi, H.** (ed.). 1981. *The Security of the Persian Gulf*. New York: St. Martin's Press.

⁶⁹ **Mallat, C.** 1994. *Muhammad Baqir as-Sadr. – A. Rahnema (ed.). Pioneers of Islamic Revival*. London: Zed Books.

programmi arendada ja mõlemad toetavad Assadi režiimi Süürias. Sõdades Venemaaga 19. sajandil on Iraan kaotanud mitmeid territooriume Kesk-Aasias ja Kaukaasias ning nende alade vastu ei ole Iraan huvi kaotanud tänaseni. Lähis-Ida ekspert Jevgeni Satanovski märgib: „Sõjanduslik-poliitiline ja majanduslik Iraani ja Türgi tõus lubab Venemaale tulevikus sama suuri probleeme kui Hiina naabrus.”⁷⁰

Iraak Iraani huvifääris

Mõnikord vaadeldakse Iraagi-Iraani sõda (1980–1988) ühe viimase suure pärslaste ja araablaste konfliktina või siis usulise lahkkelina šiitide ja sunniitide vahel, mis on vaid osaliselt õige. Selle konflikti juured on iidised. Minnes ajas tagasi ning jälgides, kuidas kulgesid suhted Iraani ja Iraagi territooriumil elavate rahvaste vahel, kus hiljem tekkisid tänapäeva Iraagi ja Iraani riigid, võib märgata, et neil aladel elanud rahvaste ja hõimude rivaalitsemine on ajalisel üks kõige pikemaid vastasseise läbi maailma ajaloo. Iraan ja Iraak on teineteist tugevasti mõjutanud ja alati olnud tihedalt seotud nii kultuuriliselt kui ka majanduslikult, ideoloogiliselt ja ka poliitiliselt. Tollane situatsioon sarnanes mõnevõrra Iraani ja Iraagi suhetega 1970.–1980. aastatel. Efraim Karsh kirjutab:

„Enamikus Iraani-Iraagi sõja käsitlustes on tavaks vaadelda seda konflikti viimase kokkupõrkena araablaste ja pärslaste tuhandeaastases võitluses ülemvõimu pärast Pärsia lahe ja „viljaka poolkuu” aladel. Mõned ajaloolased leiavad, et see sai alguse islamieelsest rivaliteedist Pärsia Ahhemeeniidide ja Babüloonia impeeriumi vahel, teised, et Sassaniidide impeeriumi hävitamisest araablaste-muslimite poolt 7. sajandil, misjärel suurem osa pärslasi pöörduti islami usku.”⁷¹

Ajaloolisele pärandile viidates võib teatud mõttes isegi väita, et 1980. aastal alanud Iraani-Iraagi sõda jätkas muistset iraanlaste ja araablaste tüli.⁷² Need nimetamisväärsed sündmused Iraani ajaloos olid 636. aasta Kadesia (al-Qādisiyyah) lahing ja 651. aastal Iraani lõplik vallutamine araablaste poolt. Efraim Karshi kirjutatuga on raske mitte nõustuda, kuid tegelikkuses ulatuvad Iraani ja Iraagi alade tsivilisatsioonide konflikti juured veelgi

⁷⁰ **Сатановский, Е.** 2012. Россия и Ближний Восток. Котел с неприятностями. Москва: Эскмо, с. 12.

⁷¹ **Karsh, E.** 2010. Iraani-Iraagi sõda 1980–1988. Tallinn: Koolibri, lk 7.

⁷² *Ibid.*

varasemasse perioodi, kui sellest kirjutab Karsh.⁷³ Juba 3.–1. aastatuhandetel eKr edendasid Iraagi aladel asuv Mesopotaamia ja Loode-Iraani alade Elami tsivilisatsioonid tihedaid omavahelisi kultuurilisi, poliitilisi, majanduslikke ja religioosseid sidemeid, kuigi enamasti jäid nende suhted konkureerivateks ning teatud aegadel olid nad lausa verivaenlased. Muidugi, siis ei olnud selles piirkonnas ei pärslasi ega araablasi. Lähis-Ida poliitiline maastik oli hoopis teistsugune kui tänapäeval – nagu ka etniline pilt erines väga oluliselt nüüdisaegsest. Tasub meenutada kas või muistsete Sumeri ja Akkadi kuningate rööv- ja vallutusretki ajavahemikul 28.–21. sajandil eKr Loode-Iraani aladele Pärsia lahe piirkonnas⁷⁴, kus asuski muistne Elami riik või siis elamlaste jõhkrat kättemaksu Lõuna-Iraagis elavatele sumerlastele aastal 2004. eKr, mil võimas Elami armee tungis nõrgenenud Uus-Sumeri suurriiki, lõpetades sisuliselt sumerlaste ülemvõimu Mesopotaamias. Elamist sai hiljem Pärsia tuumik ja seal asubki tänapäeva Iraani provints Fars.⁷⁵

Iraagi alad on olnud pärslaste huvi objektiks nii Teispiidide-Ahhemeniidide kui ka Sassaniidide (Partia) ajal.⁷⁶ Pärast islamiseerimist pakkusid

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ Vt lähemalt **Sazonov, V.** 2011. Sõjad ressursside pärast Varadünastilises Sumeris ja Akkadis (2800–2154 e.Kr.). – E. Verš, U. Preeden, L. Lang (toim.). Maa ressursid. Tartu: Eesti Loodusuurijate Selts, lk 110–116.

⁷⁵ Siinkohal tuleb rõhutada Elami erilist asukohta Loode-Iraani aladel. See oli strateegiline punkt, kus ristusid tähtsad kaubanduslikud teed. Elam oli rikas puude, metallide ja -vääriskivide poolest, mida Sumeris (ega Mesopotaamias laiemalt) ei olnud, ning see sai üheks oluliseks ajendiks, miks juba Mesopotaamia valitsejad heitsid okadedaid pilke rikka Elami poole. Näiteks 10.–9. sajandil eKr tekkis Lähis-Idas võimas Uus-Assüüria impeerium, mille ekspansionistlikule poliitikale ei suutnud vastu panna ka kunagi nii võimsad Babüloonia, Elam, Egiptus ega Urartu suurriigid. 9.–8. sajandil eKr sattusid assüürlaste võimu alla Meedia ja Pärsia tuumikalad. Assüürlased vallutasid ja peaaegu hävitasid Elami 7. sajandil eKr. Elam tõstis Assüüria ikke vastu küll korduvalt pead, aga vähese eduga.

⁷⁶ Lõpuks aga kadusid poliitiliselt areenilt nii assüürlased, babülonlased kui elamlased, olles 6. sajandil eKr kergeks saagiks pärslastele. Nii sai Teispiidide-Ahhemeniidide valitsev Pärsia esimest korda ajaloos Iraagi territooriumi oma kontrolli alla. Tekkis esimene pärslaste impeerium, mille vallutas 4. sajandil eKr juba Aleksander Suur. Iraanis ja Iraagis asuvate riikide, rahvaste ja hõimude võitlused jätkusid ka hiljem – Rooma impeeriumi (ja Bütsantsi kui Rooma järeltulija) ja Sassaniidide impeeriumi domineerimise ajal kuni Sassaniidide impeeriumi hävinguni 651. aastal pKr. Tuleb mainida, et tegelikkuses algasid Rooma ja Iraani suhted, sh sõjalised kokkupõrked, veel mitmeid sajandeid varem, kui oli loodud Sassaniidide impeerium – veel umbes 300 aastat enne, kui Iraani suurvüringas Ardašir I Sassaniidide dünastiast rajas oma impeeriumi Iraani aladele. Sassaniidide-aegne Pärsia (aastatel 226–651 pKr) ja Rooma impeerium ning hiljem Rooma järglasena Bütsants sõdisid omavahel väga palju, kohati tekib tunne, et lausa lakkamatult. Bütsantsi ja Sassaniidide laastavad sõjad eriti 5.–7. sajandil pKr kurnavad mõlemat impeeriumi sedavõrd tugevasti, et 7. sajandi keskel on araablattel neid üsna lihtne alistada. Bütsants jäi küll riigina püsima,

Iraagi alad huvi ka erinevatele Iraani valitsevatele dünastiatele. Kui Araabia kalifaat nõrgenes, suutsid Iraani alad taas iseseisvuda ja varasema zoroastriksi asemel kujunes valitsevaks usundiks šiiitlik islam. Iraanlased ei ole olnud sugugi rahul araablaste kohaolekuga Iraagi aladel. Nende meelest kuulusid Iraak ja ka teised alad ajalooliselt Sassaniidide impeeriumi koosseisu ning Ktesiphon, Partia ja hiljem Sassaniidide impeeriumi pealinn, asus tänastel Iraagi aladel

Iraani vägevuse taastamist seostatakse Safaviidide dünastiaga, millel õnnestus 16. sajandi alguses luua Iraani aladel võimas impeerium. Nad üritasid siduda oma suguvõsa ajalugu hiilgava Sassaniidide ajastuga. Teispiidide-Ahhemeniidide ja Sassaniidide dünastiate valitsusaeg on ka 20. sajandi Iraanis kuldse ajastu mõõdupuuks. Safaviidide suuriigi rajajaks oli andekas väejuht, riigimees ja poet Ismail I (1501–1524), kellel oli suur huvi Iraagi alade vastu. Kuid Ismailil oli üsna tõsine vastane – Türgi ehk Ottomani impeerium, mille võimsus suurenes ja prestiiž kerkis eriti tänu Konstantinoopoli vallutamisele 1453. aastal ja Bütsantsi impeeriumi hävitamisele. Türgi ja Iraani vahel toimus mitu sõda. Türgi sultan Selim I tuli 1512. aastal võimule ja tugevdas Ottomani impeeriumi oluliselt, vallutades Egiptuse, Palestiina ja mitmed muud alad.⁷⁷ Ta oli jõhker valitseja, kes alustas oma valitsemist sellega, et käskis tappa 40 000 šiiia moslemit, kes elasid Anatoolias. Iraanis olid šiiia moslemite usk tollal juba saanud valitsevaks ja neid süüdistati sunniitide kiusamises.⁷⁸

1514. aastal tegi Selim I sõjaretke Iraani vastu, kuulutades, et tegutseb „õige islami kaitseks hereetikute šiiitide vastu“. Ta oli võidukas ja purustas šahh Ismaili armee, mis oli Iraani jaoks suur lüüasaamine. Türgi armee oli modernsem, üles ehitatud Euroopa armeede eeskujul, omas 300 kahurit, mis lõpuks otsustasidki sõja saatuse, ja palju muud sõjalist jõudu.⁷⁹ Selimi poeg sultan Suleiman I (1520–1566) sõdis aktiivselt Iraani šahhi Tahmasp I (1524–1576) vastu, tuues üheks põhjuseks, et šiiitlikus Iraanis kiusati sunniite. 1534. aastal tungisid türklased Tabrizi linna, kust Suleiman I liikus edasi lõunasse Bagdadi suunas. Bagdad andis alla ilma lahinguteta ja Iraagist sai provintis

kuid kaotas Egiptuse, Süüria, Palestiina ja muud alad. Sassaniididel aga vedas veelgi vähem – nende impeerium hävitati Muhammadi järglaste, kaliifide poolt lõplikult 7. sajandi keskpaigaks ning Iraan langes araablaste kätte. 651. aasta pKr on mõnes mõttes ajalooline võtmetek ehk pöördepunkt, mil viimane Sassaniidide kuningas kaotas võimu ja algas pärslaste ja araablaste rivaalitsemine.

⁷⁷ Алиев 2002, с. 412.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Ibid.*, с. 421–422.

Ottomani impeeriumi koosseisus. Türklased ja iraanlased pidasid hiljem veel mitmeid sõdu nii Iraagi kui ka Aserbaidžaaani ja muude alade pärast. Lõpuks, 29. mail 1555. aastal, leppisid pooled kokku ja sõlmisid rahu, millega Iraagi alad läksid lõplikult üle Türgile.⁸⁰

Iraani šahh Abbas I (1587–1629) otsustas Ottomani impeeriumile kätte maksta ja kaotatud alad, ka Iraagi tagasi vallutada. Ta oli väga andekas riigi- ja väejuht ning Safaviidide riik saavutas tema juhtimisel oma võimsuse tipu. Aastatel 1603–1607 vallutas ta alistatud Iraani alad türklastelt tagasi. Pärast Istanbulis 1612. aastal sõlmitud rahu algas 1616. aastal sõjategevus taas, Abbas I purustas Türgi armee ja 1618. aastal sõlmiti uus leping Iraani kasuks. Järgmine Türgi ja Iraani vaheline sõda puhkes viie aasta pärast. Abbas I nägi, et Bagdadis algas mäss türklaste vastu ja alustas jälle sõjategevust, kuni Iraan vallutas Bagdadi. Nüüd oli terve Iraak taas Safaviidide võimu all. 17. sajandi teine pool ei olnud Iraani jaoks enam nii edukas. 18. sajandi esimene pool kujunes aga väga kehvaks – Safaviidide impeerium käis alla ja hävis 1720–1730. aastatel.⁸¹

18. sajandi teisel poolel läks võim Iraanis üle Qajari dünastiale ja Iraani pealinnaks sai Teheran. Qajari dünastia valitsejate ajal pidas Iraan mitmeid sõdu Vene impeeriumiga, kuid ka teiste riikidega. Sõjad ei olnud edukad ja Iraan kaotas palju alasid. 18.–19. sajand ei olnud Iraanile soodsad. Iraani siseasjadesse sekkusid tuntavalt Euroopa suurriigid, eeskätt Suurbritannia ja Venemaa, ning nende vahel käis võitlus mõjusfääride pärast Idamaades. Britid said oma kontrolli alla India ja Afganistani. Kesk-Aasiat ja Kaukaasiat aga tahtsid kontrollida Vene tsaarid.

Esimene maailmasõda lõppes Ottomani impeeriumi lüüsaamisega ja selle peatse lagunemisega. 1925. aastal pääses Teheranis võimule uus võim – Pahlavi dünastia (1925–1979). Iraani eliitväeosa, Pärsia Kasakabrigaadi ülem Reza Pahlavi (1925–1941) kukutas viimase valitseja Qajari dünastiast ja temast sai uus šahh.

Pärast Esimest maailmasõda, kui Ottomani impeerium sai lüüa ja lagunes, muutus Iraak brittide hallatavaks Rahvasteliidu mandaatterritooriumiks, kus troonile tõusis Hejazist pärit Hašemiidide dünastia. Iraagi esimene kuningas oli suure araablaste ühendaja Mekka šarifi Hussein bin Ali poeg Faisal I (võimul 1921–1933). 1932. aastal kuulutati Iraak iseseisvaks kuningriigiks. Esialgu kujunesid Iraagi ja Iraani suhted rahumeelselt ning 1920.–1930. aastatel püsiti koostöö lainel. Tundus, et kahest riigis võivadki saada

⁸⁰ *Ibid.*, c. 425–428.

⁸¹ *Ibid.*, c. 434–444.

sõbrad. 1937. aastal lahendasid Iraak ja Iraan vaidluse Pärsia lahes asuva strateegiliselt ülitähtsa *Shatt al-Arabi* veetee osas. Heasoovlik läbisaamine jätkus ka pärast Teist maailmasõda.⁸²

Kuid 14. juulil 1958 kukutati Iraagis monarhia ja Iraagist sai vabariik, mis tõi lühiajaliselt kaasa Iraagi ja Iraani suhete halvenemise. Õnneks see periood kaua ei kestnud. Juulis 1960 toimusid Teheranis läbirääkimised Iraani välisministri ja Iraagi suursaadiku vahel, sõbralikud suhted taastusid suhteliselt kiiresti ning arenes Iraani ja Iraagi majanduslik koostöö. 1967. aastal sõlmiti lausa kaubanduslik leping, mis oli soodne mõlemale riigile. 1960. aastate lõpus, kui Iraagis oli võimule tulnud Araabia Sotsialistliku Taassünni Partei (BAATH), muutus Iraani ja Iraagi vahekord pingeliseks ning suhted hakkasid taas halvenema. 19. aprill 1969 kuulutas Iraan, et ütleb üles 1937. aasta lepingu, süüdistades Iraagi valitsust ekspansionismis. 1970. aastal toimus Iraagis riigipöördekatse ja nüüd süüdistas Iraak selles otseselt Iraani. Järgnevatel aastatel tekkisid Iraani ja Iraagi vahel juba tõsisemad hõõrumised piiri kulgemise üle Pärsia lahes. Novembris 1971 hõivasid Iraani väed mõned varem Ühendkuningriigi valduses olnud Pärsia lahe saared (Abu Musa saar ja mõned muud saared).⁸³ Kui Iraanil oli soe läbisaamine Ameerika Ühendriikidega, siis samaaegselt toimus Iraagi ja Nõukogude Liidu lähenemine.⁸⁴ Iraani šahh Mohammad Reza Pahlavi nägi selles ohtu Iraanile ja oma mõjuvõimule Lähis-Ida regionis.

Kahe riigi vahel puhkes infosõda, mille käigus kasutati mitmeid propagandameetmeid ja üritati vastast sise- ja välispoliitiliselt õhnestada. Iraaki valitsenud grupeering teadis, et Iraak oli veel liiga nõrk selleks, et alustada sõjategevust Iraani vastu ja seetõttu soovisid Iraaki valitsenud BAATH-i partei liidrid esialgu tüliküsimuste rahumeelset lahendamist. Probleeme oli mitmeid – piiriküsimused, rahvusvähemuste olukord.⁸⁵ Vahepeal vahetus Iraanis võim – monarhia oli kukutatud, šahh põgenes riigist, ja Iraanis kuulutati islamirevolutsiooni tagajärjel välja Iraani Islamivabariik eesotsas suurajajolla Ruhollah Mostafavi Moosavi Khomeiniga, kes pärast pikaajalist pagendust naasis 1979. aasta alguses Teherani.

⁸² Karsh 2010, lk 7; vt ka Hallik, M., Klaassen, O.-M. 2004. Taaveti tähest Talibani langueni. Konfliktid ja arengud Lähis- ja Kesk-Idas pärast Teist maailmasõda. Tallinn: Argo, lk 155–156, 248.

⁸³ Pärast Suurbritannia lahkumist Lepingulisest Omaanist ja Araabia Ühendemiraatide välja kuulutamist 1980. a. kasutas Saddam Hussein seda ühe argumentina sõja vallapäästmiseks.

⁸⁴ Karsh 2010, lk 7–9; Iraani-Iraagi sõja kohta vt Hallik, Klaassen 2004, lk 247–254.

⁸⁵ Hallik, Klaassen 2004, lk 155–156.

Konflikt Iraani ja Iraagi vahel hõõgus edasi ja süvenes Khomeini valitsemise alguses, kuni 1980. aastal puhkeski sõda Iraani ja Iraagi vahel, mida võib nimetada üheks kõige laastavamaks sõjaks maailmas pärast Teist maailmasõda. Iraak oli sõjaks üsna hästi valmistunud ja Iraan osutus vahepeal toimunud võimuvahetuse tõttu esmalt nõrgemaks, kuid algset edu ei suudetud ära kasutada ning Iraan hakkas initsiatiivi üle võtma. Paljud linnad Iraagis ja Iraanis olid hävitatud, laastatud ja inimitühjad. Rohkem kui miljon tapetud, miljoneid haavatuid, leski ja orbe.⁸⁶ Kogu sõja jooksul ei saavutanud kumbki pool selget ülekaalu. Sõda, mis kestis kaheksa aastat, oli väga kurnav ja laastav mõlema riigi majandusele.⁸⁷ Sõja venimises on oma osa rahvusvahelisel kogukonnal, mis Külma sõja vaimus reageeris konfliktile pehmelt ja aeglaselt ega suutnud mõjutada osapooli lõpetama mitte kuhugi viivat sõjategevust.⁸⁸ ÜRO Julgeolekunõukogu võttis küll esimese resolutsiooni vastu sõja puhkemise päeval,⁸⁹ kuid nii see kui ka järgnevad resolutsioonid olid „hambutud”, millega teadlikult ei soovitud omistada süüd ühele või teisele osapoolle.⁹⁰ Alles juulis 1987 leidis Julgeolekunõukogu, et Iraagi-Iraani sõda on „rahu rikkumine” ehk üks kolmest olukorrast, mis võib käivitada kollektiivse julgeolekusüsteemi,⁹¹ kuid mingeid sunnimeetmeid ei rakendatud.

Kokkuvõttes kannatas kõige rohkem Iraak, mis on Iraanist tunduvalt väiksem ja jäi ka majanduspotentsiaali poolest alla. Iraani suuremat sõjalist ja majanduslikku potentsiaali tasakaalustas Iraak toekama rahvusvahelise abi ja toetusega, mida saadi muuhulgas Nõukogude Liidult ja lääneriikidelt.⁹² Kuigi sõda Iraani ja Iraagi vahel lõppes 1988. aastal sisuliselt patiseisus, jäid need kaks riiki kuni Saddam Hussein'i kukutamiseni 2003. aastal vaenujalale.⁹³

⁸⁶ Зейналов М. П. 2001. В блокаде Ираке. Москва: Реалии, с. 13.

⁸⁷ Sõja kohta vt Алиев 2002, с. 643–672; Hallik, Klaassen 2004, lk 162–166.

⁸⁸ Vt lähemalt Värk, R. 2013. Operatsioon „Iraagi vabadus”: kas relvastatud jõu kasutamiseks oli õiguslik alus? – Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste Toimetised, 18, lk 71–95.

⁸⁹ SC Res 479, 28 September 1980.

⁹⁰ Vt nt SC Res 514, 12 July 1982; SC Res 522, 4 October 1982; SC Res 582, 24 February 1986.

⁹¹ SC Res 598, 20 July 1987.

⁹² See oli külma sõja bipolaarses maailmas üsna ainulaadne olukord. Iraani toetasid sõjas Süüria ja Liibüa, mis olid sarnase ideoloogilise taustaga Saddam Hussein'i režiimiga vaenujalal, samuti kurdi mässulised. Relvastust hangiti Põhja-Koreast ja Hiinast. Iraagi suurimad abistajad olid Nõukogude Liit, Hiina ja Prantsusmaa, aga ka Saksamaa ja Egiptus. Ameerika Ühendriigid müüsid Iraagile helikoptereid. Finantsiliselt toetasid Pärsia lahe naftamonarhiad.

⁹³ Hallik, Klaassen 2004, lk 165–166.

Iraan pärast 1979. aastat

Pärast 1979. aasta islamirevolutsiooni on Iraanis valitsenud teokraatlikud konservatiivsed usuliidrid – fanaatilised šiiitlikud vaimulikud⁹⁴, islami seaduste asjatundjad ja šariaadi propageerijad. Sisuliselt kehtestasid islamivaimulikud, kes omandasid tohutu võimutäiuse, kontrolli riigi üle ja nende kätte on lisaks ühiskonna religioossele juhtimisele koondunud ka ilmalik võim. Kõrgeim vaimulik on nii riigi usuline, poliitiline kui ka sõjaväeline juht ja just tema määrab Iraani riigi poliitilise suuna. Nii kümme aastat (1979–1989) islamirevolutsiooni liidri ja usujuhina kõrgeimat võimu kandnud Khomeini kui pärast tema surma 1989. aastal Iraani usujuhiks tõusnud Ali Hosseini Khamenei ajal on Iraani valitsemine püsinud islami juristide käes ja pidanud lähtuma šariaadist. Kuigi šiiitlikku islamit võib lugeda islami sunniitlikust harust mõnevõrra mõõdukamaks (samas hõlmab ka šiiism erinevaid koolkondi reformistlikest äärmuslik-fundamentalistlikeni), ei ole ajatollade vaated kunagi olnud lääne mõistes liberaalsed. Tänapäeva Iraani ajatollad meenutavad oma fundamentalismis keskaegseid usuliidreid. Iraan on muutunud konservatiivsemaks, šahhi algatatud sekulariseerimise ja moderniseerimise tee on asendanud islamiseerimisega, mis on paiguti kandunud lausa usufanatismi. Formaalselt on vähemused lubatud, ka Iraani parlamendis (*Majles-e Shorâ-ye Eslami* – Islami Konsultatiivne Assamblee) on lisaks poliitilistele ühendustele esindatud religioossed vähemused (kohad armeenlastele, assüürlastele, juutidele ja zoroasterlastele), kuid nende tegevus peab olema kooskõlas islami seadustega. Mõned usulahud (näiteks Iraanist pärit bahai usulahk) on hoopis keelatud ja taga kiusatud. Peale siseriiklike korralduste on teisenenud ka välispoliitilised prioriteedid. Iraan on tunduvalt kriitilisem lääneriikide, eriti Iisraeli suhtes. Ideoloogilise fundamentalismi vastu kaaluks on Iraan avatud tehnoloogilisele moderniseerimisele ja uuendustele.

Näiliselt mindi Iraanis šahhivõimult üle vabariigile, kuid sisuliselt ei olnud see sugugi demokraatlikum kui eelnev monarhia, pigem kohati isegi vastupidi. Teokraatlikes riikides on kõrgem võim alati olnud kõrgeima vaimlikkonna käes, olgu selleks peapiiskop, paavst, patriarh, imaam, kaliif, ajatolla või mõni muu vaimulikku ja ilmalikku võimu ühendav tituleeritud isik. Siseriiklikult repressiivne šahhirežiim, mis tugines inimõiguste rikkumisele, isikuvabaduse piiramisele ja šahhi salapolitsei SAVAK-i ühiskonda kontrollivale tegevusele, asendus veelgi repressiivsema ja suletuma riigikorraldusega.

⁹⁴ Šiia vaimulike rolli kohta 1979. aasta revolutsioonis vt **Дорошенко, Е.А.** 1998. Шии́тское духовенство в двух революциях 1905–1911 и 1978–1979 гг. Москва: Российская Академия Наук, Институт Востоковедения, с. 187–221.

Riik, mis oli varem avatud Lääne mõjudele ja ideedele, oli pärast islami-revolutsiooni suletud ning võttis kursi islamiseerumisele ja šiiitliku islami levitamisele teistesse riikidesse. Mitmed islamirevolutsiooni algperioodil Khomeinit toetanud ja riigi etteotsa tõusnud liberaalsemad poliitikud tõrjuti võimult ja represseeriti. Riigi esimene president Abolhassan Banisadr tagandati ja ta põgenes välismaale. Halvemini käis välisminister Sadegh Ghotbzadehi käsi, kes hukati septembris 1982 süüdistatuna riigipöördeks.⁹⁵

Islamirevolutsiooni äärmuslike võtete näitena kangastub paljudele Ameerika Ühendriikide suursaatkonna personali pantvangi võtmine Teheranis. Islamistlikud üliõpilased planeerisid suursaatkonna vallutamist juba septembris 1979, kuid 22. oktoobril aset leidnud šahhi pagemine Ameerika Ühendriikidesse andis plaanile hoogu juurde. Khomeini üleskutsel toimusid Teherani tänavatel Ameerika Ühendriikide vastased meelevaldused. Üks selline meelevaldus toimus 4. novembril Ameerika Ühendriikide suursaatkonna ees. Umbes kolme tuhande meelevaldaja hulgas oli mitusada relevantatud islamistlikku üliõpilast, kes hõivasid esinduse valdused ja võtsid personali pantvangi. Hoolimata korduvatest palvetest saata lisajõudusid ei püüdnud Iraani võimud suursaatkonda kaitsta, nagu seda nõuab diplomaatiline õigus⁹⁶. Vastupidi, tunnistajate sõnul kadusid Iraani turvatöötajad vahetult enne rünnakut. Kokku võeti pantvangi 66 inimest, kellest 14 vabastati novembri keskel ja juulis 1980. Üliõpilaste eesmärk oli vahetada pantvangid šahhi vastu. Ameerika Ühendriigid püüdsid vabastada pantvange, kuid need katsed ebaõnnestusid. Pantvangid päästeti priiks tänu Alžeeria vahendustööle 20. jaanuaril 1981, pärast seda, kui Ronald Reagan oli lõpetanud oma ametisse astumise kõne. Kogu pantvangidraama kestis 444 päeva. Läänemaailm luges Iraani täielikult toimunu eest vastutavaks, kuid õiguslikult polnud see nii elementaarne. Ameerika Ühendriigid algatasid Iraani vastu menetluse Rahvusvahelises Kohtus, mis leidis, et Iraan ei olnud vastutav esmase faasi, suursaatkonna ründamise ja personali pantvangi võtmise eest, sest üliõpilased ei olnud Iraani esindajad. Seejuures oli Iraan aga vastutav oma kohustuse mittetäitmise eest, kuna suursaatkonnale ja selle personalile ei osutatud asjakohast kaitset. Samas pidas kohus Iraani vastutavaks järgnenud faasi, pantvangis hoidmise eest, sest Iraan võttis selle omaks käitumise ja välja-

⁹⁵ Sazonov, V., Mölder, H. 2013. Iraan muutuste ootel. Postimees, 15. august.

⁹⁶ Diplomaatiliste suhete Viini konventsioon, 18.4.1961, jõustunud 24.4.1964, 500 UNTS 95, artikkel 22(2).

ütlemistega, nt kiitis heaks üliõpilaste käitumise ega püüdnud teha midagi olukorra lahendamiseks.⁹⁷

2009. aasta presidendivalimistele järgnenud opositsioonirahutuste järel on Iraanis pikisilmi oodatud murrangut suurema demokraatia suunas. Rahulolematust kehtiva režiimiga avaldasid üliõpilased, usu- ja rahvusvähemused, liberaalne intelligents, samuti teatud osa vaimulikkonnast. 1997. aastal valiti presidendiks mõõdukas islamivaimulik Mohammad Khatami, kuid see ei põhjustanud suuremaid muutusi ühiskonnas, mis jäi endiselt konservatiivsete islamivaimulike kontrolli alla eesotsas pärast ajatolla Khomeini surma 1989. aastal usujuhiks saanud ajatolla Ali Khameneiga. 2005. aastal võitis presidendivalimised äärmuslike vaadetega Teherani linnapea Mahmoud Ahmadi-nejad, kes oli rahva seas väga populaarne. Poliitiliste ambitsioonide poolest meenutas Ahmadi-nejad mõneti kadunud Venezuela presidenti Hugo Chavezit, kuna toetas Iraani pürgimist regionaalseks liidriks Lähis-Idas ja oli teravalt Ameerika Ühendriikide vastu. Iraani suhted läänemaailmaga, mis on olnud madalseisus islamirevolutsioonist saadik, halvenesid veelgi. Võimud on Iraani opositsiooni jõuliselt survestanud. Eelmised valimised, kus Ahmadi-nejad võitis lõppvoorus Iraani viimast peaministrit⁹⁸ Mir Hossein Moussavit, kutsus esile laialdased protestid ning opositsiooni märgatava elavnemise.

Iraan võiks potentsiaalilt kuuluda maailma kahekümne suurema majandusvõimu (G-20) hulka, kuid distantseerumine rahvusvahelisest süsteemist ja pingelised suhted lääneriikidega on jätnud ta juhtivate majandusriikide hulgast välja. Iraan konkureerib mõjukate araabia riikide Saudi-Araabia ja Egiptusega Lähis-Ida regionaalse liidri rollile, kuid etniline ja usuline eristumine on tema võimalusi nõrgestanud.⁹⁹ Iraan on küll islami šii kogukonna tunnustatud liider, kuid Lähis-Idas domineerivate araablaste enamus on sunniidid, mis kitsendab Iraani mõju tugevate šii kogukondadega Iraagile, Süüriale ja Liibanonile.¹⁰⁰ Mõnikord on usuline identiteet osutunud tugevamaks etnilisest või ideoloogilisest identiteedist. Iraani-Iraagi sõjas toetas

⁹⁷ Värk, R. 2011. Riikide enesekaitse ja kollektiivse julgeolekusüsteemi võimalikkusest terroristlike mitteriiklike rühmituste kontekstis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 90.

⁹⁸ 1989.a. ametikoht kaotati ja süsteem muudeti presidentaalseks.

⁹⁹ Pollack, K. M. et al. 2009. Which Path to Persia? Options for a New American Strategy for Iran. Analysis Paper, Number 20, June 2009. Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution. <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2009/6/iran%20strategy/06_iran_strategy.pdf>, (20.10.2013).

¹⁰⁰ Iran Supreme Leader Ayatollah Ali Khamenei Blames Outsiders for Region's Foes, <<http://gulffnews.com/in-focus/iran-elections/iran-supreme-leader-ayatollah-ali-khamenei-blames-outsiders-for-region-s-woes-1.1224246>>, (20.10.2013).

šiia kogukonnast pärinev sekulaarne Assadi diktatuur Süürias Iraani rahvus- ja parteikaaslaste vastu Iraagist.¹⁰¹ Pärast islamirevolutsiooni on Iraan teravalt vastandunud Iisraelile, millist vastasseisu võib kerkiv tuumadilemma veelgi süvendada.¹⁰²

Iraani imidžit on negatiivselt mõjutanud ka aastatepikkune seotus terrorismiga. Ameerika Ühendriikide väitel on Iraan jätkuvalt üks riikidest, mis soosib riiklikul tasemel terrorismi oma peamiste välis- ja julgeolekupoliitika eesmärkide täitmiseks.¹⁰³ Iraan pakub šiitlikele terroristlikele rühmitustele Lähis-Idas omalt poolt raha, relvastust ja väljaõpet. Lisaks on Iraan püüdnud leida täiendavaid kontakte terroristlike rühmitustega Aafrikas, Lõuna-Ameerikas ja lääneriikides.¹⁰⁴

Usuliste lahknevuste tõttu on Iraanil head suhted vaid väheste araabia riikidega, näiteks Omaaniga, kus valitseb põhivooludest eraldiseisev ibadi islami koolkond.¹⁰⁵ Suhted Iraagiga on paranenud pärast seda, kui lääneriikide koalitsioon kukutas Saddam Husseini. Esmakordselt Iraagi ajaloos kuulus poliitiline võim riigis šiia kogukonnale, mis ühendab kahte kolmandikku iraaklastest. Alates 2006. aastast on Iraagi valitsuskoalitsiooni eesotsas olnud šiia islamistlik Islami Dawa Partei ja šiitidel on enamus Iraagi parlamendis. Iraan on täna Iraagi suurim kaubanduspartner ning kaks riiki on omavahel sõlminud üle 100 majandus- ja koostöökokkuleppe.¹⁰⁶ Vastukaaluks lääneriikide majandussanktsioonidele on Iraan arendanud kaubandussuhteid Hiina ja Indiaga.¹⁰⁷

¹⁰¹ **Buzan, B., Waever, O.** 2003. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press, p. 190.

¹⁰² *Ibid.*, 191.

¹⁰³ United States Department of State, State Sponsors of Terrorism. <<http://www.state.gov/j/ct/list/c14151.htm>>, (31.10.2013). Lisaks mainitakse Kuubat, Sudaani ja Süüriat.

¹⁰⁴ United States Department of State, Country Reports on Terrorism 2012. <<http://www.state.gov/documents/organization/210204.pdf>>, (31.10.2013), pp. 6–7, 196–197.

¹⁰⁵ **Torbati, Y.** 2013. *Oman's Qaboos in Tehran's Visit, US-Iran Mediation in Focus*, Reuters, 25 August. <<http://www.reuters.com/article/2013/08/25/iran-oman-idUSL6N0GQ08D20130825?feedType=RSS&feedName=rbsEnergyNews&rpc=43>>, (20.10.2013).

¹⁰⁶ Iran, Iraq Signed 100 Economic Agreements. <<http://edition.presstv.ir/detail/117500.html>>, (20.10.2013).

¹⁰⁷ **Das, K. N., Antonioli, S.** 2013. *Iran Boosts Iron Export to China, India as Oil Sales Slump*. Reuters, 23. August. <<http://www.reuters.com/article/2013/08/23/iran-iron-asia-idUSL4N0GO0T320130823>>, (20.10.2013).

Hassan Rouhani tõus võimule ja režiimi võimalik liberaliseerumine

Ahmadinejadi režiimi poliitilised ambitsioonid ja Iraani tuumadilemma oli muutnud Iraani küsimuse rahvusvahelise üldsuse silmis teravaks – kas Iraani tuumaprogramm on ikka rahumeelne nagu väidavad riigi juhid või valmistakse hoopis tuumarelvastuse kasutuselevõtuks? Juunis 2013 toimunud presidendivalimiste järel, kui juba esimeses voorus võitis ainus allesjäänud mõõdukas kandidaat Hassan Rouhani, on tekkinud lootused, et islamistlik Iraan hakkab sammuma liberaliseerimise suunas. Rouhanit toetasid nii reformistid kui nendega liitunud ekspresident Rafsanjani ja mõjukas Võitlevate Vaimulike Ühing. Viimast ei tasu segamini ajada 1988. aastal asutatud reformistlike islamistide liikumisega, mida juhtis ekspresident Khatami. Tegemist on hoopis ühe mõjukaima konservatiivse poliitilise ühendusega Iraanis, mis asutati 1977. aastal. Asutajate hulgas olid Khomeini lähimad kaastöölised Ali Khamenei (1939), Ali Akbar Rafsanjani (1934), Morteza Motahhari (1919–1979), Mohammad Javad Bahonar (1933–1981) ja Mohammad Beheshti (1928–1981).¹⁰⁸ Võitlevate Vaimulike Ühingu liige on ka värske president Rouhani. Kuna Rafsanjanil on ühingule suur mõju, siis on selle tegevus viimasel ajal kandunud pragmatismi.

Iraani poliitilise süsteemi üks sõlmpunkt on kuuest vaimulikust ja kuuest juristist koosnev Konstitutsiooni Kaitsenõukogu (*hora-ye Negahban-e Qanun-e Assasi*), mis viib täide põhiseaduslikku järelevalvet ja korraldab valimisi. Muuhulgas otsustab Kaitsenõukogu, millised kandidaadid kantakse valimisinimekirja. Eelmistel valimistel lubati valimistele neli kandidaati presidendiks pürginud 476-st, aga seekord oli kogu armulisem ja 680-st valimistele esitatud kandidatuurist tunnistati sobivaks koguni kaheksa. Eelmiste valimiste ajal toetas usujuht Khamenei Ahmadinejadi, kelle poliitilised ambitsioonid pingestasid aga riigi usujuhtkonna ja poliitiliste liidrite suhteid, mis võis lõpuks kaasa aidata mõõduka pragmaatiku Rouhani valimisvõidule.¹⁰⁹ Üks valimiste võimalikke favoriite, kelle Konstitutsiooni Kaitsenõukogu tagasi lükkas, oli lahkuva presidendi soosik ja kabinetiülem Esfandiar Rahim Mashaei. Ahmadinejadile lähedane Mashaei on pigem Iraani rahvuslane, kelle läbisaamine usuliidritega on olnud pingeline. Usufundamentalistid on

¹⁰⁸ Society of Militant Clergy of Tehran. <<http://www.princeton.edu/irandataportal/parties/jrm>>, (20.10.2013).

¹⁰⁹ Erdbrink, T. 2013. Power Struggle Is Gripping Iran Ahead of June Election. New York Times, 3 April. <http://www.nytimes.com/2013/04/04/world/middleeast/ahmadinejad-of-iran-reshapes-image-ahead-of-june-vote.html?pagewanted=all&_r=3&=>, (20.10.2013).

teda nimetanud teisitimõtlejaks, ketseriks, vabamürlaseks ja spiooniks ning muude pattude hulgas heideti talle ette habemeajamist.¹¹⁰

Teiste hulgas lükati tagasi mõõdukate jõudude esikandidaadi, Iraani presidendi (1989–1997) Akbar Hashemi Rafsanjani kandidatuur. Kui veel 1980. aastatel oli tollane parlamendi esimees Rafsanjani üks käremeelsemaid islamirevolutsiooni eestvedajaid, siis hiljem on tema positsioonid muutunud mõõdukamateks, milleks on kindlasti andnud põhjust ka tema rivaliteet usujuht Khameneiga. Ajatolla Khomeini lähedane kaastöeline Rafsanjani oli 1979. aasta islamirevolutsiooni üks tähtsamaid juhte ja 1980–1988. aastatel Iraani-Iraagi sõjas Iraani sõjaline juht. Presidendina hoidis Rafsanjani mõõdukat joont ja panustas Iraani majanduse arengusse. Kuigi ta on toetanud Iraani tuumaprogrammi, on ta ühtlasi väitnud, et tuumarelva väljaarendamine on vastuolus islami traditsioonidega. Viimastel aastatel on Rafsanjani olnud valitseva režiimi suhtes mõõdukalt kriitiline. Kuna tal on pooldajaid vaimulikkonna hulgas, võib ta ühendada nii reformiste kui ka konservatiive.¹¹¹

Hassan Feridon sündis 12. novembril 1948. aastal Põhja-Iraanis Semnani provintsis. Hiljem vahetas ta sünnipärase nime (Feridon) Rouhani (pärsia keeles „vaimne”, „vaimulik”) vastu.¹¹² Lisaks vaimulikule haridusele Qumis juhtivate islami šiiitliku haru õpetlaste käe all, kaitses ta 1999. aastal õigus-teaduse doktori kraadi Šotimaal Glasgow Kaledoonia Ülikooli juures teemal “The Flexibility of Shariah (Islamic Law) with Reference to the Iranian Experience” (Šariaadi paindlikkus Iraani kogemuse näitel).¹¹³ Rouhani oli aastatel 1989–2005 Rahvusliku Julgeoleku Ülemnõukogu sekretär ja Iraani pealäbirääkija tuumakõnelustel. Vähetähtis ei ole fakt, et Rahvusliku Julgeoleku Ülemnõukogu koosseisu määras ta usujuht Khamenei. Ei maksa unustada, et president Rouhani oli allesjäänud kandidaatide seas ainus vaimulik, kes on tihedalt seotud valitseva vaimuliku eliidiga. Vastne president Rouhani võib olla küll märksa leebem ja pragmaatilisem poliitik kui tema eelkäija Mahmoud Ahmadinejad, kuid tema toetus opositsioonile on olnud siiski üpris

¹¹⁰ **Karami, A.** 2013. Mashaei Makes Controversial Remarks About Islam, Iran. <<http://iranpulse.al-monitor.com/index.php/2013/05/1930/mashaei-makes-controversial-remarks-about-islam-iran>>, (20.10.2013).

¹¹¹ **Dheghghan, S. K.** 2013. Akbar Hashemi Rafsanjani to stand Iran presidential election. The Guardian, 11 May. <<http://www.theguardian.com/world/2013/may/11/rafsanjani-stand-iran-presidential-election>>, (20.10.2013).

¹¹² Encyclopaedia Britannica. <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1933869/Hasan-Rouhani>>, (20.10.2013).

¹¹³ **Feridon, H.** 1998, The Flexibility of Shariah (Islamic Law) with Reference to the Iranian Experience. <<http://caledonianblogs.net/library/files/2013/06/RouhaniPhD-2aawku2.pdf>>, (20.10.2013).

piiratud ja vaoshoitud. Rouhani presidentuuri esimeste kuude põhjal tundub, et tal on usujuht Khamenei usaldus.¹¹⁴

Kindlasti tuleb arvestada Iraani poliitilise süsteemiga, mille järgi uus president Rouhani on vaid teine isik riigis. Temast palju olulisem on riigi tegelik juht ja liider suurajatolla Khamenei, kellele kuulubki tegelik võim riigis. Khamenei võib iga hetk peatada režiimi liberaliseerimisega seotud sammud, mida kavandab Rouhani, kui ta tunnetab ohtu oma võimupositsioonidele. Nagu näitas juba president Khatami kaheksa-aastane võimuperiood (1997–2005), olid presidendi käed reformide algatamisel vägagi seotud, mistõttu suuremaid poliitilisi reforme ei toimunud. Iraani sündmuste puhul võib paralleele tõmmata Araabia kevadega, mille alguses lootsid paljud, et mitmed piirkonna riigid liiguvad liberaliseerumise suunas, kuid see ei osutunud tõeks. Vaevalt, et aktiivset liberaliseerumist tasub oodata ka Iraanilt. Vähetõenäoline on oodata, et teokraatlik riik loobuks valutult ja kiiresti 35 aastat tagasi alustatud kursist ning võtaks kindla suuna sekulaarsema valitsemise suunas. Rouhani näol on tegemist tasakaaluka poliitikuga, kes sarnaselt Rafsanjanile on oma vaadetelt pigem liberaalne konservatiiv kui reformaator ning kuigi ta ei ole nii radikaalne kui tema eelkäija Ahmadinejad, siis teenivad ja toetavad Rouhani vaated igati ametlikku riiklikku ideoloogiat, mistõttu ei ole usutav, et ta kavatses teha riigikorralduses revolutsioonilisi muudatusi ja ette võtta laiaulatuslikke reforme.¹¹⁵

Rouhani valimiskampaania põhitähelepanu oli pööratud Iraani majandusele, mis on rahvusvaheliste majandussanktsioonide tulemusena sattunud raskesse seisusse. Paljud aga loodavad, et ta stabiliseerib ja mingilgi määral liberaliseerib Iraani majandust, peatab inflatsiooni ja parandab töötute olukorda, kuna Iraani majandus vaevleb tõsistes raskustes, – hinnad tõusid eelmisel aastal drastiliselt ja töötuid on ligi 13% töövõimelisest elanikkonnast või isegi rohkem.¹¹⁶

Rouhani sõnul on tema siht ka riigi poliitiline liberaliseerimine. Ta kavatses vabastada poliitvange, suurendada isikuvabadusi ja kodanike õigusi ning tuua Iraani välja välispoliitilisest isolatsioonist, kuid kõik see peab toimuma piirides, mis ei välju Iraani ametlikust ideoloogilisest suunitlusest. Suuremat

¹¹⁴ Sazonov, Mölder 2013.

¹¹⁵ Ahmari, S. 2013. Mojtaba Vahedi: Iran's Revolution from the Inside Out. *The Wall Street Journal*, 3 June. <<http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424127887324216004578481270274888486>>, (20.10.2013).

¹¹⁶ George, M., Hosseinian, Z. 2012. Unemployment mounts as Iran's economy falters. *Reuters*, 19 September. <<http://www.reuters.com/article/2012/09/19/us-iran-unemployment-idUSBRE88I0TA20120919>> (15.12.2013).

algatusvõimet võib Rouhani üles näidata riigi välispoliitikas – ta soovib leevendada pingeid lääneriikidega, sealhulgas Ameerika Ühendriikidega.¹¹⁷

Administratsiooni valides on Rouhani panustanud reformistlikele tehnokraatidele, kes ei ole poliitilises võitluses otseselt kaasa löönud. Valikutes administratsiooni kohtadele on Rouhani toetunud põhiliselt reformistlikele tehnokraatidele, kes ei ole otseselt olnud tegevad poliitilises võitluses. Esimeseks asepresidendiks kutsus ta 56-aastase varem president Khatami alluvuses tööstus- ja kaevandusministrina töötanud Eshaq Jahangiri, kes seisab lähedal ekspresident Rafsanjanile ja juhtis ka tema valimiskampaaniat. Rouhani välispoliitilised valikud viitavad tema soovile parandada suhteid Ameerika Ühendriikidega. Välisministrina astus ametisse Mohammad Javad Zarifi, kes on varem olnud Iraani asevälisminister ja suursaadik ÜRO-s ning on toetanud dialoogi Iraani-Ameerika Ühendriikide suhetes. Teine tähelepanuväärne isik on Rouhani majandusteadlasest kabinetiülem Mohammad Nahavandian, tuntud usuliidri poeg, kellel on Ameerika Ühendriikide alaline elamisluba.¹¹⁸ Tuntumatest ministritest võiks nimetada veel naftaministrit Bijan Namdar Zangenehi, reformistist haridusministrit Mohammad Ali Najafit ja kultuuriministrit Ali Jannatit, sõjaka fundamendalistliku ajatolla Ahmad Jannati poega, keda peetakse poliitiliselt lähedaseks siiski hoopis Rafsanjanile.¹¹⁹

Iraani tuumadilemma

Iraani maailma avalikkuse tähelepanu all hoidvaks tõsiseks probleemiks on jätkuvalt tuumaküsimus. Juba viimane Iraani šahh Mohammad Reza Pahlavī unistas Iraanist kui suurriigist, mis läheks üle n-ö keskajast tuumaajastusse ja saaks tuumasuurriigiks. Seda dilemmat lahendada on väga raske ja võib-olla ei ole see üldse võimalik. Kui jätame kõrvale viis nn „ametlikku tuumariiki” (Ameerika Ühendriigid, Hiina, Prantsusmaa, Venemaa ja Ühendkuningriik), siis „mitteametlike tuumariikide” eesmärk on olnud võimalikke vastaseid massihävitusrelvade abil tasakaalustada. India otsus

¹¹⁷ **Torbati, Y., Hemming, J.** 2013. Analysis: Iran’s Supreme Leader Does Not Rule Supreme. Reuters, 23 August. <<http://uk.reuters.com/article/2013/08/23/uk-iran-khamenei-rouhani-analysis-idUKBRE97M0AT20130823>>, (20.10.2013).

¹¹⁸ **Sazonov, Mölder** 2013.

¹¹⁹ **Torbati, Y., Hemming, J.** 2013. Iran’s Rouhani Pulls Out Cabinet Balancing Act. Reuters, 5 August. <<http://www.reuters.com/article/2013/08/05/us-iran-politics-idUSBRE9740T920130805>>, (20.10.2013).

tuumarelva väljaarendamiseks tõi kaasa tema igipõlise rivaali Pakistani tuumaprogrammi. Rahvusvahelise kogukonnaga vastuollu sattunud Põhja-Korea režiim neutraliseerib tuumarelva abil võimalike vastaste (eeskätt Lõuna-Korea, Ameerika Ühendriikide ja Jaapani) võimalused režiimimuutust välispidiselt mõjutada. Iisrael, mida ümbritsevad vaenulikud araabia riigid, püüab võimaliku vastase elavjõu ülekaalu tasakaalustada oma tehnoloogilise paremusega. Apartheidirežiimi ajal üritas tuumarelva välja arendada Lõuna-Aafrika Vabariik, kuid loobus sellest pärast režiimi kokkuvarisemist. Valdavalt on tuumarelvade väljaarendamine toimunud enesekaitseks ja võimalike vastaste heidutamiseks.

Iraan on tuumarelvade leviku tõkestamise lepingu osapool,¹²⁰ mistõttu Iraan ei tohi kelleltki vastu võtta ega toota või mis tahes viisil soetada tuumarelvi.¹²¹ Samas kinnitab nimetatud leping, et kõigil riikidel on võõrandamatu õigus arendada tuumaenergia uurimist, tootmist ja kasutamist rahumeelsetel eesmärkidel.¹²² Sellele õigusele toetub ka Iraan (võõrandamatu õigus esineb tavapäraselt Iraani ametlikus retoorikas). Rahumeelne tegelemine tuumaenergiaga on allutatud IAEA järelevalvele. See rahvusvaheline organisatsioon on korduvalt kritiseerinud Iraani kokkulepete rikkumise, inspektoritele ligipääsu keelamise, vale- või ebapiisava informatsiooni esitamise jms eest.¹²³

Iraani islamistlikust ideoloogiast ja teokraatlikust riigikorrast tingitud rahvusvaheline isolatsioon ja Iraagi interventsioon 2003. aastal süvendasid kindlasti Iraani teokraatliku režiimi juhtkonnas hirmu nende saatuse pärast. Iraagi interventsiooni künnisel kõlas ähvardusi ka Iraani suunas ja mitmed eksperdid soovitasid samalaadset relvastatud sekkumist Iraani pinnal.¹²⁴ Teine arvestatav ajend tuumarelva väljaarendamiseks on Iraani kirglik soov regionaalse ülemvõimuna kanda kinnitada ja samas Iisraeli tehnoloogilist üleolekut kammitseda. Peab ju lõviosa islamimaailmast viimast igipõliseks vaenlaseks – tuumarelva omamine tõstaks Iraani Iisraeli vastase koalitsiooni juhiks ning sunniks araabia riike Iraani huvidega rohkem arvestama.

¹²⁰ Tuumarelvade leviku tõkestamise leping, 1.7.1968, jõustunud 5.3.1970, 729 UNTS 161.

¹²¹ *Ibid.*, artikkel II.

¹²² *Ibid.*, artikkel IV.

¹²³ Vt nt Implementation of the NPT Safeguards Agreements and relevant provisions of Security Council resolutions on the Islamic Republic of Iran, 14 November 2013; ISIS Analysis of IAEA Iran Safeguards Report, 14 November 2013, 14 November 2013. <http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/ISIS_Analysis_IAEA_Safeguards_Report_14November2013-final.pdf>, (17.11.2013).

¹²⁴ **Boot, M.** 2007. Neocon Power Examined. Christian Science Monitor, 4 October. <http://www.argumentations.com/Argumentations/StoryDetail_2030.aspx>, (20.10.2013).

Venemaa ekspeaminister, Lähis-Ida ekspert, akadeemik Jevgeni Primakov kirjutab:

„Üha suuremal määral võib ilmnedada side Iraani mõjuga Iraagis ja Iraani tuumaprobleemi vahel, mis kahtlemata omab iseseisvat iseloomu. Võib jõuda järelduseni, et mitte ükski riik maailmas ei ole huvitatud sellest, et Iraan omaks tuumarelva. Eriti plahvatusohtlik on kombinatsioon Iraani tuumarelvastusest ja Iraani ühe kõrgema juhi poolt korduvalt välja öeldud püüdlusest pühkida Iisrael maailmakaardilt. Kui see üleskutse väljub propaganda raamidest, siis tekib raskesti prognoositavate tagajärgedega olukord.”¹²⁵

Venemaa Lähis-Ida Instituudi president Jevgeni Satanovski on märkinud, et pinev olukord Iraani ümber ei tekita optimismi.¹²⁶ Iraani jaoks on tuumarelv nagu „pilet” suurriikide klubisse, kus on Ameerika Ühendriigid, Hiina, Prantsusmaa, Venemaa jt, ning see peaks Iraani võimuladviku seisukohast kinnitama Iraani kui suurriigi erilist staatust ja domineerivat positsiooni Lähis- ja Kesk-Idas. Samas on tuumapomm nende meelest ka teatud määral garantii, et keegi ei ründa Iraani väljastpoolt.¹²⁷

Mitmed riigid oletavad, et Iraani tuumaprogramm ei ole tegelikult rahumeelne ning Iraan lihtsalt kasutab tuumaenergia rahumeelse uurimise, tootmise ja kasutamise õigust kattevarjuna tuumarelva väljaarendamisele. Paljudgi on nende tuumaprogrammi juures jäänud veel ebaselgeks, kaasa arvatud, kui tõsised on nende kavatsused massihävitusrelvade arendamisel ja kui kaugel on nad tänasel hetkel tuumapommist. Rahvusvahelise Aatomienergia Agentuuri (IAEA) eksperdid avastasid Iraani tuumarajatisi inspekteerides, et Iraan on märgatavalt edasi arenenud uraani rikastamisel, mis teeb tuumapommi valmistamise võimalikuks.¹²⁸ Mõned eksperdid arvavad, et Iraan võib tuumarelva lõpuni arendada umbes aasta pärast. Samas on Iraan kinnitanud, et nende tuumaprogramm on rahumeelse iseloomuga. Maailmakuulus Iisraeli sõjaajaloolane Martin van Creveld on öelnud, et kui Iraan ei üritaks luua

¹²⁵ **Примаков, Е.** 2006. Ближний Восток на сцене и за кулисами. Москва: Российская газета, с. 360.

¹²⁶ **Сатановский** 2012, с. 310.

¹²⁷ *Ibid.*, с. 306.

¹²⁸ Implementation of the NPT Safeguards Agreements and relevant provisions of Security Council resolutions on the Islamic Republic of Iran, 14 November 2013, GOV/2013/56. <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2013/gov2013-56.pdf>>, (19.11.2013).

tuumarelv, siis oleksid nad hullud.¹²⁹ Ta hoiatas, et maailm peab õppima elama koos tuumariigi Iraaniga ning selline tuumaobjektide ründamine, mis leidis aset 1981. aastal, kui Iisrael ründas Süüria ja Iraagi tuumarajatisi, ei pruugi enam soovitud tulemusi tuua, sest üllatusrännaku võimalus on nüüdseks kadunud. Van Creveld ei usu, et Iraani tuumarelv ergutaks neid Iisraeli ründama, sest Iisraelil on selle ärahoidmiseks piisav heidutusvõime.¹³⁰

Iisrael on lubanud Iraani tuumarajatisi rünnata.¹³¹ Iisrael on varemgi isepäiselt talitanud ja tema otsuseid rahvusvaheliselt mõjutada ei ole just lihtne. Siinkohal on määrav Ameerika Ühendriikide seisukoht, sest kui leidub üks rahvusvaheline jõud, mis üldse suudaks Iisraeli valikuid kallutada, siis on selleks just Ameerika Ühendriigid,¹³² kuigi isegi sellele ei või alati kindel olla. Ameerika Ühendriikide geopoliitilised ambitsioonid on siiski märksa avaramad kui Iisraelil. President Obama on ühes intervjuus märkinud, et Ameerika Ühendriikidel on väga selge ülevaade Iraani tuumaprogrammi käigust, ja samas kinnitanud, et konflikti on võimalik lahendada diplomaatilisel teel.¹³³ Obamast võib aru saada, sest Iraagi sõja terava kriitikuna ei ole lihtne astuda eelkäija rajale/ei ole lihtne minna eelkäijaga sama teed. Ajal, mil Ameerika Ühendriikide majanduslik seis näitab esimesi vaevumärgata-vaid paranemismärke, oleks Obama huvides tekkivat kriisi vältida.

Kui Iisrael peaks siiski otsustama ennetava rännaku kasuks, siis missugused võiksid olla sellise aktsiooni tagajärjed? Rahvusvaheline kogemus näitas, et Süüria režiimi hukkamõistmisel jäid Julgeolekunõukogu alalised liikmed Venemaa ja Hiina eriarvamusele ja otsustasid blokeerida karistusaktsioonid Süüria suhtes. Iraanivastased aktiivmeetmed võivad tekitada erinevate jõudude polariseerumise ja sellega rahvusvaheliste suhete üldise pingestumise. Kõige muu kõrval hirmutab maailma naftahinna tõus, mis võib põhjustada niigi majanduskriisiga võitlevatele lääneriikidele täiendavaid probleeme.

¹²⁹ van Creveld, M. 2004. Sharon on the Warpath, New York Times, 21 August. <http://www.nytimes.com/2004/08/21/opinion/21iht-edcreveld_ed3_.html>, (24.08.2013).

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ Israel: Possible Military Strike Against Iran's Nuclear Facilities. CRS Report for Congress, 28 September 2012. <<http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/R42443.pdf>>, (20.10.2013), pp. 24–29.

¹³² Kui Iisrael ründas juunis 1981 väidetavalt enesekaitseks Iraagis ehitatavat tuumareaktorit, siis mõistis Julgeolekunõukogu, sh Ameerika Ühendriigid, selle rännaku üksmeelselt hukka kui rahvusvahelise õiguse jämeda rikkumise. Vt Värk, R. 2013. The Legal Framework of the Use of Armed Force Revisited. – Baltic Security and Defence Review, 15(1), pp. 71–72.

¹³³ Obama: US Has Very Good Intelligence on Iran. Associated Press, 6 February 2012. <<http://www.utsandiego.com/news/2012/Feb/06/obama-us-has-very-good-intelligence-on-iran/>>, (24.08.2013).

Iraan on ähvardanud peatada naftaekspordi Euroopasse, kui viimane peaks valima sanktsioonide tee. Iraan katab 18% Euroopa Liidu naftaekspordist ja seetõttu ei ole täit üksmeelt kerge saavutada.¹³⁴

Kunagi tuli omaaegne asepresident Dick Cheney välja mõtteavaldusega, et Ameerika Ühendriigid peaksid olema suutelised sekkuma kahte suuremasse rahvusvahelisse kriisi.¹³⁵ Cheney idee katsepolügoonideks said kriisid Iraagis ja Afganistanis, kuid ilma suurema eduta. Ameerika Ühendriigid tõid 2011. aasta lõpul oma väed Iraagist välja, nüüdseks ollakse jõutud juba missiooni lõpetamiseni Afganistanis. Kesk- ja Lähis-Ida niigi keeruline situatsioon muutuks veel plahvatusohtlikumaks, kui tekiks konflikt Iraanis. Pealegi võiks see laieneda naaberriikidesse Iraaki ja Afganistani. Lahtiseks jääb, kuidas Iraani üldsus rahvusvahelisele sekkumisele vastaks. Kuigi suur osa Iraani elanikkonnast võib olla fundamentalistliku riigikorra suhtes kriitiliselt meelestatud, võib olukord muutuda, kui tekib suveräänsust ähvardav välisohu.¹³⁶

Rahvusvaheline kära Iraani tuumaprogrammi ümber meenutab vägagi aastatuhandevahetuse aegset sündmustikku Iraagi võimalike massihävitusrelvade ümber. Iraagi kogemus on hoiatav, sest kuigi Saddam Hussein lõpetas massihävitusrelvade tootmise programmid pärast Lahesõda (1990–1991), kasutas ta narratiivi Iraagi võimalikust tuumapotentsiaalst heidutusena rünnaku vastu, mida ta kartis nii läänest kui ka Iraanist. Paralleele Iraani ja Iraagi vahel loob eelkõige mõlema riigi rahvusvahelise usaldusväärsuse puudumine. Nagu Saddami aegsel Iraagil, nii ka moodsal Iraanil on raskusi kehtiva rahvusvahelise süsteemi nõuete austamisega. Samuti ei ole Iraan valmis arvestama rahvusvahelise kogukonna murega uue tuumariigi pärast. Iraan on lubanud Iisraeli riigi eksistentsi lõpetada ega ole soosinud rahvusvahelise järelvalve kehtestamist oma tuumaprogrammi üle, tõkestades IAEA ekspertide tööd.¹³⁷ 2013. a. lõpus saavutati tuumaläbirääkimistel oluline läbimurre, millega Iraan nõustus piirama uraani rikastamist Natanzi ja Fordo keskustes senise 20 protsendi asemel kuni viie protsendini. Vastutasuks anti Iraanile

¹³⁴ **Kalantari, H.** 2012. Iran could ban EU oil exports next week: lawmaker. Reuters, 27 January. <<http://www.reuters.com/article/2012/01/27/us-iran-sanctions-oil-idUSTRE80Q0GW20120127>>, (17.11.2013).

¹³⁵ **Gordon, M., Traynor, B.** 2008. COBRA II: Iraagi sõda ja okupatsioon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 10.

¹³⁶ **Pollack et al** 2009.

¹³⁷ **Nader, A.** 2013. Iran after the Bomb: How Would a Nuclear-armed Tehran Behave? The Rand Corporation. <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR300/RR310/RAND_RR310.pdf>, (20.10.2013).

tagasi osa tema külmutatud varadest lääne pankades. Lisaks nõustus Iraan loobuma uraani rikastamiseks kasutatavate uute tsentrifuugide ehitamisest.¹³⁸

Kokkuvõte

Kadunud Iraani šahh Mohammad Reza Pahlavi võiks olla õnnelik – Iraanist on nüüdseks saanud hea majandusliku baasiga, tugeva sõjaväega ja areneva tuumaenergia potentsiaaliga võimas tööstusriik, mis võiks kuuluda juhtivate majandusriikide klubisse G-20 ja otsustada maailma asjade üle. Lähis-Ida riikidest kuulub G-20 klubisse Saudi Araabia, kuid mitte Iraan, mille potentsiaal ei ole kuigi palju väiksem. Äärmuslik usufundamentalism on aga Iraani lükanud rahvusvahelisse isolatsiooni. Tema mõju rahvusvahelisele kogukonnale on tänapäeval väiksem, kui see võiks potentsiaali poolest olla. Võimalik, et sellest on hakanud aru saama ka Iraani usuliidrid, kes on taganemas eelmise presidendi Ahmadinejadi käremeelsusest ja uue presidendi Rouhani juhtimisel otsimas teed lepitusele ning suhete parandamisele lääneriikidega.

Need prognoositavad muutused kujundaksid eeskätt Iraani välispoliitikat, märksa raskem pähkel on aga riigikorra ja ühiskondliku elukorralduse uuendamise. Kui rääkida liberaliseerimisest Iraanis, ei tasu unustada selle riigi ajaloolist kulgu. Iraani aladel on rohkem kui 4500 aastat valitsenud piiramatute võimuga monarhid, viimased kolmkümmend viis aastat aga teokraatlik diktatuur. Niiivõõ oleks loota sellele, et Iraan lülitub kiiresti ümber läänelikule demokraatiamudelile. Siiski, jälgides viimaste aastate sündmusi Iraanis, on mõnevõõra alust arvata, et ees võivad seista suured muutused. Igal juhul on Iraani väljavaated ja selle riigi tulevikuperspektiiv hetkel palju lootusrikkam ja optimistlikum kui Egiptusel, Iraagil või Süürial.¹³⁹ Hassan Rouhani senine poliitiline karjäär viitab, et tegemist ei ole revolutsioonääriga, vaid väga pragmaatilise inimesega ja hea diplomaadiga, kes suudab koostööd teha nii konservatiivide kui liberaalidega.

Ka naaberriik Iraagi tulevik sõltub suuresti arengutest Iraanis, siin maksab palju erinevate identiteedigruppide suutlikkus koostööd teha. Esmakordselt Iraagi ajaloos on šiiidid tõusnud Iraagi võimuladvikusse ja neil on viimaks ka enamus parlamendis. Iraagis on üritatud rakendada Liibanoniga sarnast

¹³⁸ Mölder, H., Sazonov, V. 2014. Iraani ignoreerimise hirmutavad stsenaariumid. Postimees, 1. veebruar.

¹³⁹ Sazonov, Mölder 2013.

kokkuleppe-demokraatia mudelit.¹⁴⁰ See tähendab, et võimupositsioonid on suuremate etniliste gruppide vahel jagatud (president – kurd; peaminister – šiit, parlamendi esimees – sunniit). Iraani mõju Iraagi praegusele valitsusele on märgatav, kuid kindlasti ei saa Iraaki nimetada Iraani marionettriigiks. Iraagi ühiskond on oluliselt sekulaarsem kui Iraanis, kuigi 2003. aasta interventsioon suurendas usufundamentalismide mõju nii sunniitidele, šiitidele kui ka kurdidele.

Kuigi ajaloo kulg võib osutada ootamatuks – veel 1970. aastate keskpaiku ei usutud, et 1979. aastal haaravad Iraanis võimu šiia vaimulikud ja riik muutub teokraatlikuks –, on sellise stsenaariumi kordumine Iraagis siiski vähetõenäoline. Vaevalt, et Iraagi sekulaarne juhtkond pooldaks sarnast teokraatlikku režiimi, see piiraks nende võimu ja tekitaks probleeme suhetes Läänega. Iraak on eluliselt huvitatud Lääne majandusabist, mistõttu üritatakse ajada tasakaalukat joont. Iraagi usujuht suurajatolla al-Sistani kuulub pigem šiidi vaimuliku juhtkonna mõõdukamasse tiiba. Tema seisukohad on Iraani usujuhtkonna omadest liberaalsemad. Iraagis on küll šiitlikud fundamentalistid – eesotsas Muqtada as-Sadri ja tema sadristide liikumisega –, kuid nende mõju šiitlikule kogukonnale jääb alla mõõdukamatele SCIRI-le ja Islami Dawa parteile.

Märkus

Artikkel valmis Eesti Teadusfondi grantide 8669 ja 8993 toetusel.

Kasutatud materjalid

Kirjandus

- Amirsadeghi, H.** (ed.). 1981. *The Security of the Persian Gulf*. New York: St. Martin's Press.
- Barjamovic, G.** 2012. Propaganda and practice in Assyrian and Persian imperial culture. – P. F. Bang, D. Kolodziejczyk (eds.). *Universal Empire: A Comparative Approach to Imperial Culture and Representation in Eurasian History*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 43–59.
- Boyce, M.** 1979. *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*. London: Routledge.

¹⁴⁰ **McGarry, J., O'Leary, B.** 2007. Iraq's Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription. – *International Journal of Constitutional Law*, 5, pp. 670–698.

- Briant, P.** 2002. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Winona Lake: Eisenbrauns.
- Buzan, B., Waever, O.** 2003. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.
- Cancik-Kirschbaum, E.** 2003. *Die Assyrer: Geschichte, Gesellschaft, Kultur*. München: C. H. Beck.
- Carter, E., Stolper, M. W.** 1984. *Elam: Surveys of Political History and Archaeology*. Berkeley: University of California Press.
- Cooper, J. S.** 1986. *Sumerian and Akkadian Royal Inscriptions: Presargonic Inscriptions*. New Haven: American Oriental Society.
- Dalley, S.** 1998. *Occasions and Opportunities: 2. Persian, Greek, and Parthian Overlords*. – S. Dalley (ed). *The Legacy of Mesopotamia*. Oxford: Oxford University Press.
- Dandamaev, M. A.** 1989. *A Political History of the Achaemenid Empire*. Leiden: Brill.
- Ehteshami, A.** 2002. *The Foreign Policy of Iran*. – R. A. Hinnebusch, A. Ehteshami (eds). *The Foreign Policies of Middle East States*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Ferdausi, A-Q.** 2002. *Rostam: Die Legenden aus dem Šāhnāme*. Stuttgart: Reclam.
- Ferdowsi, A-Q., Khaleghi-Motlagh, D.** (ed.) 2008. *The Shahnameh (The Book of Kings)*. New York: Persian Heritage Foundation.
- Frayne, D.** (ed.), 1997. *Ur III Period (2112–2004) (The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods, 3, 2)*. Toronto: University of Toronto Press.
- Frayne, D.** (ed.), 2007. *Presargonic Period (2700–2350 BC) (Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods, 1)*. Toronto: University of Toronto Press.
- Garelli, P.** 1982. *La propagande royale assyrienne*. – *Akkadika*, 27, pp. 16–29.
- Goldschmidt, A.; Jr., Davidson, L.** 2006. *A Concise History of Middle East*. 8th edn, Colorado: Westview Press.
- Gordon, M.; Traynor, B.** 2008. *COBRA II: Iraagi sõda ja okupatsioon*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Hallik, M.; Klaassen, O.-M.** 2004. *Taaveti tähest Talibani languseni: Konfliktid ja arengud Lähis- ja Kesk-Idas pärast Teist maailmasõda*. Tallinn: Argo.
- Huyse, P.** 2006. *Die sasanidische Königstitulatur: Eine Gegenüberstellung der Quellen*. – P. Huyse, J. von Wiesehöfer (Hrsg.). *Ērān ud-Anērān, Studien zu den Beziehungen zwischen dem Sasanidenreich und der Mittelmeerwelt*. Stuttgart: Franz Steiner, S. 181–201.
- Jenni E.; Westermann C.** (Hrsg.). 1976. *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. München/Zürich: Chr. Kaiser/Theologischer Verlag.
- Karsch, E.** 2010. *Iraani-Iraagi sõda 1980–1988*. Tallinn: Koolibri.
- Kienast, B.** 1979. *Zur Herkunft der Achämenidischen Königstitulatur*. – *Die Islamische Welt Zwischen Mittelalter und Neuzeit: Festschrift für Hans Robert Roemer zum 65. Geburtstag*. Wiesbaden: Franz Steiner, S. 351–364.
- Koraan.** 2007. *Koraani tähendused on eesti keelde tõlkinud Haljand Udam, toimetanud ja saatesõna kirjutanud Amar Annus, kommentaarid ja järelsõna kirjutanud Janno Lahe*. Tallinn: Avita.

- Kuhrt, A.** 2010. *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*. London: Routledge.
- Larsen, M. T.** (ed.). 1979. *Power and Propaganda: A Symposium on Ancient Empires*. Copenhagen: Akademisk Forlag.
- Lukonin, V.** 1986. *Kunst des alten Iran*. Leipzig, E. A. Seemann.
- Malandra, W. W.** (ed.). 1983. *An Introduction to Ancient Iranian Religion: Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mallat, C.** 1994. *Muhammad Baqir as-Sadr*. – A. Rahnama (ed.). *Pioneers of Islamic Revival*. London: Zed Books.
- McGarry, J.; O'Leary, B.** 2007. *Iraq's Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription*. – *International Journal of Constitutional Law*, 5.
- Nader, A.** 2013. *Iran after the Bomb: How Would a Nuclear-armed Tehran Behave?* The Rand Corporation. <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR300/RR310/RAND_RR310.pdf>, (20.10.2013).
- Panaino, A.** 2000. *The Mesopotamian Heritage of Achaemenian Kingship*. – S. Aro, R. M. Whiting (eds.). *The Heirs of Assyria. Melammu Symposia 1*. Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, pp. 35–49.
- Pollack, K. M. et al.** 2009. *Which Path to Persia? Options for a New American Strategy for Iran*. Analysis Paper, Number 20, June 2009. Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution. <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2009/6/iran%20strategy/06_iran_strategy.pdf>, (20.10.2013).
- Rabil, R. G.** 2010. *Lebanon*. – B. M. Rubin (ed.). *Guide to Islamist Movements*. Amonk: M. E. Sharpe, pp. 319–334.
- Rollinger, R.** 2005. *Das Phantom des Medischen 'Großreiches' und die Behistun-Inschrift*. – E. Dąbrowa (ed.). *Ancient Iran and its Neighbours*. Krakow: Jagiellonian University Press, pp. 11–29.
- Rollinger, R.** 2014. *Das teispidisch-achaimenidische Großreich. Ein 'Imperium' avant la lettre?* – M. Gehler u. R. Rollinger (Hg.), *Imperien in der Weltgeschichte. Epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche*, 2 Bände. Wiesbaden, S. 149–192.
- Sazonov, V.** 2006. *Arad-Ahhešu kiri Aššurbanipalile*. – Tuna. *Ajalookultuuri ajakiri*, 1, lk 80–87.
- Sazonov, V.** 2008. *Kuninglik propaganda Kesk-Assüüria suurriigis 1365–1208 e. Kr. valitsejate tiitlite näol*. – Tuna. *Ajalookultuuri ajakiri*, 4, lk 5–15.
- Sazonov, V.** 2011. *Behistuni – muistsete pärslaste suurim tekst*. – *Horisont*, 3, lk 48–53.
- Sazonov, V.** 2011. *Die mittelassyrischen, universalistischen Königstitel und Epitheta Tukulti-Ninurtas I. (1242–1206)*. – T. R. Kämmerer (ed.). *Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions. Comparative Approaches. Henning Graf Reventlow Memorial Volume*. Münster: Ugarit, S. 235–276.
- Sazonov, V.** 2011. *Sõjad ressursside pärast Varadünastilises Sumeris ja Akkadis (2800–2154 e.Kr.)*. – E. Verš, U. Preeden, L. Lang (toim.). *Maa ressursid*. Tartu: Eesti Loodusuurijate Selts, lk 110–116.

- Sazonov, V.** 2011. Tänapäeva iraanlased ja muistne kultuuripärand. – Postimees: Kultuur, 24.10.2011, lk 7.
- Sazonov, V.** 2012. Behistuni raidkirja I tulp. – Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat, lk 27–44.
- Sazonov, V.** 2012. Helde Isanda Maa. Muistne Elam III eelkristlikul aastatuhandel. – Horisont, 6, lk 24–29.
- Sazonov, V.; Mölder, H.** 2013. Iraan muutuste ootel. Postimees, 15. august.
- Schäfer, G.** 1974. König der Könige, Lied der Lieder: Studien zu Paronomastischen Intensitätsgenitiv. Heidelberg: Carl Winter.
- Schmidt, W. H.** 1966. Königtum Gottes in Ugarit und Israel: Zur Herkunft der Königsprädikation Jahwes. 2. Aufl., Berlin: Alfred Töpelman.
- Schmitt, R.** 1977. Königtum im Alten Iran. – Saeculum, 28, S. 384–395.
- Schmitt, R.** 1991. The Bisitun Inscriptions of Darius the Great: Old Persian Text. London: School of Oriental and African Studies.
- Schmitt, R.** 2009. Die altpersische Inschriften der Achaimeniden. Wiesbaden: Reichert.
- Selz, G. J.** 2005. Sumerer und Akkader: Geschichte, Gesellschaft, Kultur. München: C. H. Beck.
- Seux, M.-J.** 1965. Les titres royaux „šar kiššati” et „šar kibrāt arba’i”. – Revue d’assyriologie et d’archéologie orientale, 59, pp. 1–18.
- Spencer, W. J.** 2007. The Middle East. 11th edn. Dubuque: McGraw-Hill.
- Stausberg, M.** 2002, 2004. Die Religion Zarathushtras: Geschichte, Gegenwart, Rituale. Stuttgart: Kohlhammer.
- Steible, H.; Behrens, H.** (Hrsg.) 1982. Die altsumerische Bau- und Weihinschriften. Stuttgart: Franz Steiner.
- Stronach, D.** 2003. Early Achaemenid Iran: New Considerations. – W. G. Dever, S. Gitin, (eds). Symbiosis, Symbolism and the Power of the Past: Canaan, Ancient Israel, and Their Neighbors from the Late Bronze Age through Roman Palestina. Winona Lake: Eisenbrauns.
- Tadmor, H.** 1981. History and Ideology in the Assyrian Royal Inscriptions. – F. M. Fales (ed.). Assyrian Royal Inscriptions: New Horizons in Literary, Ideological and Historical Analysis. Papers of a Symposium Held in Catona (Siena), June 26–28, 1980. Roma: Istituto per l’Oriente, pp. 13–33.
- Udam, H.** 2001. Orienditeekond. Tartu: Ilmamaa.
- Värk, R.** 2011. Riikide enesekaitse ja kollektiivse julgeolekusüsteemi võimalikest terroristlike mitteriiklike rühmituste kontekstis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Värk, R.** 2013. Operatsioon „Iraagi vabadus”: kas relvastatud jõu kasutamiseks oli õiguslik alus? – Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste Toimetised, 18, lk 71–95.
- Värk, R.** 2013. The Legal Framework of the Use of Armed Force Revisited. – Baltic Security and Defence Review, 15(1), pp. 59–94.
- Yamada, S.** 2000. The Construction of the Assyrian Empire: A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859–824 BC) relating to His Campaigns to the West. Brill: Leiden.
- Waters, M.** 2004. Cyrus and the Achaemenids. – Iran, 42, pp. 91–102.

- Weissbach, F. H.** 1968. Die Keilinschriften der Achämeniden. Leipzig: Zentral-Antiquariat der Deutschen Demokratischen Republik.
- Wiesehöfer, J.** 2005. Das Antike Persien: Von 550 v. Chr. bis 650 n. Chr. Düsseldorf: Albatros.
- Widengren, G.** 1959. The Sacral Kingship of Iran. – La regalità sacra. Leiden: Brill, pp. 242–257.
- Агаев, С. Л.** 1987. Иран между прошлым и будущим. События, люди, идеи. Москва: Издательство политической литературы.
- Алиев, А.** 2002. Иран vs Ирак: История и современность. Москва: Издательство Московского Университета.
- Бойс, М.** 1994. Зороастрийцы. Верования и обычаи. 3-е издание, полностью переработанное, Санкт-Петербург, Петербургское востоковедение.
- Дандамаев, М.А.** 1985. Политическая история Ахеменидской Державы. Москва: Наука.
- Дашков, С. Б.** 2008. Цари царей Сасаниды, Иран III–VII вв., в легендах, исторических хрониках и современных исследованиях. Москва: СМИ-Азия.
- Дорошенко, Е.А.** 1998. Шиитское духовенство в двух революциях 1905–1911 и 1978–1979 гг. Москва: Российская Академия Наук, Институт Востоковедения.
- Олмстед, А. К.** 2012. История Персидской империи. Москва: Центрполиграф.
- Примаков, Е.** 2006. Ближний Восток на сцене и за кулисами. Москва: Российская газета.
- Сатановский, Е.** 2012. Россия и Ближний Восток. Котел с неприятностями. Москва: Эскмо.
- Ставиский, Б. Я., Яценко, С. А.** 2002. Искусство и культура древних иранцев. Москва: РГГУ.
- Зейналов М. П.** 2001. В блокадном Ираке. Москва: Реалии.

Õigusaktid

Diplomaatiliste suhete Viini konventsioon, 18.4.1961, jõustunud 24.4.1964, 500 UNTS 95.

Tuumarelvade leviku tõkestamise leping, 1.7.1968, jõustunud 5.3.1970, 729 UNTS 161.

Dokumendid

ISIS Analysis of IAEA Iran Safeguards Report, 14 November 2013, 14 November 2013. <http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/ISIS_Analysis_IAEA_Safeguards_Report_14November2013-final.pdf>, (17.11.2013).

Israel: Possible Military Strike Against Iran's Nuclear Facilities. CRS Report for Congress, 28 September 2012. <<http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/R42443.pdf>>, (20.10.2013).

Implementation of the NPT Safeguards Agreements and relevant provisions of Security Council resolutions on the Islamic Republic of Iran, 14 November

- 2013, GOV/2013/56. <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2013/gov2013-56.pdf>>, (19.11.2013).
- United States Department of State, Country Reports on Terrorism 2012. <<http://www.state.gov/documents/organization/210204.pdf>>, (31.10.2013).
- SC Res 479, 28 September 1980.
- SC Res 514, 12 July 1982.
- SC Res 522, 4 October 1982.
- SC Res 582, 24 February 1986.
- SC Res 598, 20 July 1987.

Internetiallikad

- Ahmari, S.** 2013. Mojtaba Vahedi: Iran's Revolution from the Inside Out. *The Wall Street Journal*, 3 June. <<http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424127887324216004578481270274888486>>, (20.10.2013).
- Ayatollah Montazeri Official Website.** <<http://www.amontazeri.com/farsi/fl.asp>>, (20.10.2013).
- Boot, M.** 2007. Neocon Power Examined. *Christian Science Monitor*, 4 October. <http://www.argumentations.com/Argumentations/StoryDetail_2030.aspx>, (20.10.2013).
- Choksy, J. K.** 2010. Ahmadinejad's Nationalist Attack on the Islamic Republic. – *World Politics Review*, 27 October. <<http://www.worldpoliticsreview.com/articles/6517/ahmadinejads-nationalist-attack-on-the-islamic-republic>>, (29.10.2013).
- Das, K. N., Antonioli, S.** 2013. Iran Boosts Iron Export to China, India as Oil Sales Slump. *Reuters*, 23 August. <<http://www.reuters.com/article/2013/08/23/iran-iron-asia-idUSL4N0GOOT320130823>>, (20.10.2013).
- Dhehghan, S. K.** 2013. Akbar Hashemi Rafsanjani to stand Iran presidential election. *The Guardian*, 11 May. <<http://www.theguardian.com/world/2013/may/11/rafsanjani-stand-iran-presidential-election>>, (20.10.2013).
- Encyclopaedia Britannica.** <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1933869/Hassan-Rouhani>>, (20.10.2013).
- Erdbrink, T.** 2013. Power Struggle Is Gripping Iran Ahead of June Election. *New York Times*, 3 April. <http://www.nytimes.com/2013/04/04/world/middleeast/ahmadinejad-of-iran-reshapes-image-ahead-of-june-vote.html?pagewanted=all&_r=3&>, (20.10.2013).
- Feridon, H.** 1998. The Flexibility of Shariah (Islamic Law) with Reference to the Iranian Experience. <<http://caledonianblogs.net/library/files/2013/06/RouhaniPhD-2aawku2.pdf>>, (20.10.2013).
- George, M., Hosseinian, Z.** 2012. Unemployment mounts as Iran's economy falters. *Reuters*, 19 September. <<http://www.reuters.com/article/2012/09/19/us-iran-unemployment-idUSBRE88I0TA20120919>> (15.12.2013).
- Grand Ayatollah Ali Khamenei.** <<http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/khamenei.htm>>, (20.10.2013).
- Iran Supreme Leader Ayatollah Ali Khamenei Blames Outsiders for Region's Foes,** <<http://gulfnews.com/in-focus/iran-elections/>>

- iran-supreme-leader-ayatollah-ali-khamenei-blames-outsiders-for-region-s-woes-1.1224246>, (20.10.2013).
- Iran, Iraq Signed 100 Economic Agreements.** <<http://edition.presstv.ir/detail/117500.html>>, (20.10.2013).
- Kalantari, H.** 2012. Iran could ban EU oil exports next week: lawmaker. Reuters, 27 January. <<http://www.reuters.com/article/2012/01/27/us-iran-sanctions-oil-idUSTRE80Q0GW20120127>>, (17.11.2013).
- Karami, A.** 2013. Mashaei Makes Controversial Remarks About Islam, Iran. <<http://iranpulse.al-monitor.com/index.php/2013/05/1930/mashaei-makes-controversial-remarks-about-islam-iran>>, (20.10.2013).
- Mouzathem, H.** 2013. Iran's Angle in Yemen. Al-Monitor, 14 May. <<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/05/iran-angle-yemen-relations.html>>, (29.10.2013).
- Mölder, H.; Sazonov, V.** 2014. Iraani ignoreerimise hirmutavad stsenaariumid. Postimees, 2. veebruar, <<http://arvamus.postimees.ee/2683012/holger-molder-vladimir-sazonov-iraani-ignoreerimise-hirmutavad-stsenaariumid>>, (05.02.2014).
- Obama: US Has Very Good Intelligence on Iran.** Associated Press, 6 February 2012. <<http://www.utsandiego.com/news/2012/Feb/06/obama-us-has-very-good-intelligence-on-iran>>, (24.08.2013).
- Office of the Supreme Leader Sayyid Ali Khamenei.** <http://www.leader.ir/langs/en/index.php?p=leader_law>, (29.10.2013).
- Old Persian Texts, Darius I, Behistun.** <<http://www.avesta.org/op/op.htm#db1>>, (19.08.2013).
- Pew Research Religion & Public Life Project.** Mapping the Global Muslim Population. <<http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population>>, (29.10.2013).
- Sazonov, V.** 2012. Mõningaid täheldusi Iraani kultuuriloost ja ideoloogiast. Maailma Vaade, 16. <http://www.maailmavaade.ee/?d=iraan_0312>, (19.08.2013).
- Sazonov, V.** 2013. Elami ja Ahhemeniidide-aegse Iraani aja- ja usundiloost, 1. osa. Kirik ja Teoloogia, 12. aprill 2013. <<http://kjt.ee/2013/04/elami-ja-ahhemeniidide-aegse-iraani-aja-ja-usundiloost-1-osa>>, (19.08.2013).
- Sazonov, V.** 2013. Elami ja Ahhemeniidide-aegse Iraani aja- ja usundiloost, 2. osa. Kirik ja Teoloogia, 19. aprill 2013. <<http://kjt.ee/2013/04/elami-ja-ahhemeniidide-aegse-iraani-aja-ja-usundiloost-2-osa>>, (19.08.2013).
- Society of Militant Clergy of Tehran.** <<http://www.princeton.edu/irandataportal/parties/jrm>>, (20.10.2013).
- Torbati, Y.** 2013. Oman's Qaboos in Tehran's Visit, US-Iran Mediation in Focus, Reuters, 25 August. <<http://www.reuters.com/article/2013/08/25/iran-oman-idUSL6N0GQ08D20130825?feedType=RSS&feedName=rbssEnergyNews&rpc=43>>, (20.10.2013).
- Torbati, Y., Hemming, J.** 2013. Analysis: Iran's Supreme Leader Does Not Rule Supreme. Reuters, 23 August. <<http://uk.reuters.com/article/2013/08/23/uk-iran-khamenei-rouhani-analysis-idUKBRE97M0AT20130823>>, (20.10.2013).

- Torbati, Y., Hemming, J.** 2013. Iran's Rouhani Pulls Out Cabinet Balancing Act. Reuters, 5 August. <<http://www.reuters.com/article/2013/08/05/us-iran-politics-idUSBRE9740T920130805>>, (20.10.2013).
- United States Department of State**, State Sponsors of Terrorism. <<http://www.state.gov/j/ct/list/c14151.htm>>, (31.10.2013).
- van Creveld, M.** 2004. Sharon on the Warpath, New York Times, 21 August. <http://www.nytimes.com/2004/08/21/opinion/21iht-edcreveld_ed3_.html>, (24.08.2013).
- Каграманов, Ю.** Вокруг “иранской идиомы”. <<http://magazines.russ.ru/druzhba/2009/12/ka10.html>>, (29.10.2013).
- От первого лица:** Интервью главы МИД ИРИ господина Али Акбара Салехи. – Современный Иран, №3, февраль-март 2012. <<http://www.clubvi.ru/news/2012/03/22/pankratenko//1.pdf>>, (17.11.2013).

HOLGER MÖLDER, *dr phil*,

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste julgeolekupoliitika ja strateegia dotsent

VLADIMIR SAZONOV, *dr phil*,

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste keelekeskuse juhataja-dotsent;

Tartu Ülikooli orientalistikakeskuse vanemteadur

RENÉ VÄRK, *dr iur*,

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste riigi- ja rahvusvahelise õiguse dotsent,

Tartu Ülikooli rahvusvahelise õiguse dotsent